

FIGYELŐ

A KÖZELLÁTÁS BIZTOSÍTÁSA

EURÓPÁBAN talán nincs is már olyan ország, ahol a fontosabb közszükségleti cikkeknek, vagy azok közül néhánynak a forgalmát ne szabályozták volna. Ezt természetesen a jelenleg dúló háborúval hozzák kapcsolatba és eredetét jórészt a háborúnak a blokádban kifejezett fegyverével szokták magyarázni. Kétségtelen, hogy a blokádban Európa ellátása szempontjából súlyos zavarokat idézett elő, mert Európa sok tekintetben nem önellátó és más világrészek termelésére van utalva. A világ hatalmas műhelyekre volt eddig osztva, amelyek közül az egyik csak gabonát, a másik csak húst, a harmadik csak gyapjút termelt és így tovább. Ezek a műhelyek mindmind tulajdonképpen csak Európa ellátása érdekében dolgoztak, mert az erősen iparosodott Európa nem ért rá arra, hogy a maga legfontosabb élelmiszerszükségletét is fedezze.

Hazánk mezőgazdasági állam és mezőgazdasági termelése Európazerte is rendkívül jelentős. Magyarország mezőgazdasági termelése együttesen 121%-a annak a mennyiségnek, amit az ország népe maga elfogyaszt és így élelmiszeri önellátásunk tulajdonképpen hatötöd részben biztosítva van, illetőleg termelésünknek egyötödét exportálhatjuk. Európában nincs is más ország, amely ilyen jelentős mezőgazdasági termelést folytatna, mert Románia és Litvánia mezőgazdasági termése az önszükségletnek mindössze 110%-át, Jugoszláviáé és Lettországgá 106%-át, Dánia mezőgazdasági termése önszükségletének 103%-át, Észtország 102%-át és Oroszország 101%-át termeli, míg a többi államok vagy csak éppen, hogy önellátók, vagy nagyjából másokra vannak utalva.

Ilyen körülmények között furcsának hangzik, hogy Magyarországon is be kellett vezetni az élelmiszerek adagolását és bizonyos jelentős élelmiszerekből átmeneti hiányok keletkeztek és a forgalomban hosszabb ideig nem szerepeltek. Általában az áruhiányt, az élelmiszerek adagolását és a jegyrendszert azzal szokták magyarázni, hogy a háború következtében kivitelünk fokozására került a sor és ezért, mások szerint pedig bizonyos politikai okok miatt volt szükséges nálunk is a jegyrendszerek bevezetése, mert készleteink — a mindent jobban tudók szerint — bőségesek és egyéb okunk nem lett volna a jegyrendszer, a tartalékolások stb. elrendelésére.

Állapítsuk meg ezekkel szemben és ezekkel együtt, hogy a háború folyamán Magyarországon is áruhiány lépett fel. Javárészt közvetett okok játszottak azonban ebben szerepet, mert a háború maga nem csökkentette élelmiszertermelésünket. A blokádban az élelmiszerellátásban alig néhány—nálunk a fogyasztás szempontjából kevéssé jelentős — árucikket érintenek, ezekkel szemben elegendő bizonyos átállítást véghez vinni és a zavarok máris ki vannak küszöbölve. A kávé- és teaszállítmányok megrikulásától vagy kimaradásától nem függ a nagy néptömegek táplálkozási egyensúlya.

A háború hatása minálunk az élelmiszerforgalomban egészen másként nyilvánult meg. Még 1938-ban az első mozgalmak idején jelentős mértékű tartalékolás indult meg. A legutóbbi, 1914—18. évi világháború sokkal közelebb volt hozzánk, hogy sem felejtettünk volna és ezért mérhetetlen

mennyiségű élelmiszer felvásárlása és raktározása indult meg a magánháztartásokban. Emlékezzünk csak vissza az 1938 szeptemberében lefolyt cukorpánikra, amikor napok alatt kiürült a boltok cukorkészlete és fennakadások jelentkeztek a cukorellátásban. Hogy cukorhiányról akkor sem lehetett szó, azt ma adatokkal igazolhatjuk, s a pánik mégis fenyegető méreteket öltött.

Pedig cukorban hiány soha sem volt Magyarországon. Az 1937/38. termelési idényben cukortermelésünk kerekén egymillió métermázsa volt. Ez háromszázezer métermázsaival volt kevesebb, mint az előző idényben. Ezzel szemben azonban akkor 315.000 métermázst, 1937/38-ban pedig csak 41.000 métermázsa cukrot vittünk külföldre, úgyhogy a készletek figyelembevételével 1936/37. években 1,279.000 métermázsa, az 1937/38. években 1.232.000 métermázsa cukor állott a fogyasztás rendelkezésére, amiből azonban az előző idény végén még csaknem háromszázezer métermázsa raktáron maradt.

Az első cukorpánik oka a háborúra való felkészülés volt, a készletek felraktározása és részben, de csak kisebb részben a forgalmi nehézségek. A kiskereskedők, de a nagykereskedők sem tartanak a szükségesnél nagyobb raktárakat, készleteik pontosan úgy alakulnak, amint arra több évtizedes tapasztalatok alapján szükségük van. Normális időkből a készletek fogyásával újabb megrendeléseket tesznek és ezek révén néhány napon belül pótolva vannak azok a tételek, amelyeket eladtak. 1938 szeptemberében a háztartások rendes szükségleteiknek öt—tíz—húszszorosát szerezték be, ami a közvetlenül kiszolgáló kereskedők raktárainak teljes kiürítéséhez vezetett, viszont az első mozgósítás bizonyos forgalomkorlátozó hatása következtében a szállításokban is késedelem mutatkozott. Cukorhiány keletkezett, pedig a gyárak raktárai zsúfoltan álltak, annak ellenére, hogy a következő termelési idény előtt álltak már.

A tömeghisztériának szerepe a közellátás zavaraiiban igen jelentős és háborús idegfeszültségek idején jelentkezésével sűrűn kell számolni. Az ideges emberek között minden híresztelés talajt talál. A pánikkal szemben vannak azonban más okok is, amelyek miatt termelés és fogyasztás fokozottabb irányítására, rendezésére szükség mutatkozott. A háborúra való készülés az ipar fokozottabb igénybevételére vezetett. A munkanélküliség 1932—1936-ban igen jelentős volt, ezzel szemben 1938-ban a gazdasági élet megélénkült, a munkanélküliség csaknem megszűnt, majd a mozgósítás idején munkashiány is keletkezett, a bérek emelkedtek, az életszint javult. Ezek a körülmények együttréve a fogyasztás növekedésére vezettek, a milliárdos terv végrehajtásának megindulásával növekedett a pénzforgalom, a válság alatt lecsökkent életigények újra felpezsdültek és a termelt javak mennyisége viszonylagosan csökkent a fogyasztással szemben.

Míg az okszerűtlen tartalékolásokkal szemben intézkedésekre volt szükség, a fogyasztás mértéktelen növekedésével szemben is féket kellett alkalmazni, mert különben tényleges áruhiány keletkezett volna, illetőleg az árak emelkedése következett volna be. Az árak emelkedésével szociális zavarok keletkeztek volna, mert csak a módosabb néprétegek jutottak volna elegendő mértékben élelmiszerekhez és ez bérharcok, tüntetések felidézésére vezetett volna.

Mindezekkel szemben természetesen erélyesen kellett fellépni és az árak rögzítésén kívül a közellátás észszerű megszervezését kellett az államhatalomnak magára vállalni. Egy szervezetnek kellett kiépülni, amely lehet bürokratikus is, de a termelőtől a fogyasztóig útján kell kísérni az árut, mert ellenkező esetben a zavarok tömegét idézi fel a megnövekedett fogyasztással szemben álló változatlan mennyiségekkel piacra lépő termelés.

A változatlan mennyiségű termelés gondolatánál meg kell állni. A fentebb vázolt sok-sok zavart tetézte az a körülmény, hogy az 1940. évi mezőgazdasági termés katasztrófálisan rossz volt és ez szerencsétlenül egybeesett az ország harmadik és legjelentősebb területi megnagyobbodásának időpontjával, különösen azonban akkor, amikor ez az új terület az önellátás terén a legrosszabb összes tájaink között.

Az 1940. évi katasztrófális rossz termésnek hatását néhány adat közlésével igazolhatjuk. 1940 nyarán Magyarországnak a második bécsi döntéssel megnagyobbodott területén összesen 20.7 millió métermázsa búzát arattak. Az utolsó öt esztendőben a trianoni területen aratott búzamennyiség minimuma mindössze 19.6 millió métermázsa volt (1937-ben), tehát alig múlta felül az 1940. évi termés ezt, annak ellenére, hogy ezidén — még a második bécsi döntés előtti időben — két millió fővel nagyobb fogyasztótömeg kielégítését kellett, hogy szolgálja. Kelet-Magyarország és Erdély egyrésze csaknem két és fél millióval növelte hazánk népességét, ugyanakkor azonban a visszakerült terület mintegy négy millió métermázsa búzát termelt csak — ebből is csak tört részek maradtak Erdélyben a kivonult románok után.

Ha a búzatermés mennyiségét — kivitelt és vetőmagszükségletet egyelőre figyelmen kívül is hagyva — fejátlagra számítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy amíg 1938-ban fejenként 300 kg, addig 1939-ben már csak 265 kg és 1940-ben 184 kg búza termelt Magyarországon területén. A búzában, illetve lisztben mutatkozó nehézségeket ezek után elsősorban a katasztrófális termésre kell visszavezetni.

Ilyen körülmények között a búza jobb kiörlésére vonatkozó rendelkezések, a fehér péksütemény sütésének betiltása, az egységes és jelentős mértékben burgonyás kenyér sütésének elrendelése, majd a kukoricával kötelező keverés és végül a lisztjegy bevezetése indokolt. Csak ezekkel a rendszabályokkal lehet és tudjuk elérni azt, hogy az új termésig elégségesek lesznek a most rendelkezésünkre álló készletek és tényleges hiány nélkül üsszük meg e katasztrófális termelési év utolsó napjait is.

A gabonaneműek rossz termését csak részben tudja kiegyensúlyozni a jó kukorica- és burgonyatermés. Kukorica- és burgonyatermelésünk 1940-ben a második bécsi döntés előtti területen legalább a trianoni terület előző évi adatait mindenben felülmúlta. De számottevő terméssel szolgáltak a visszatért keletmagyarországi és erdélyi területek is.

A belső fogyasztás volumenjének növekedése is hozzájárulhat bizonyos áruszűke keletkezéséhez és nem egyedül a termelés hanyatlásában kell azt keresnünk, állapítottuk meg bevezetésünkben. Amíg a termésmennyiségek katasztrófális kiesését leginkább a gabonaféléknél igazolhatjuk, addig a fogyasztás volumenjének növekedését a húsfogyasztásnál figyelhetjük meg a legvilágosabban.

Hazánk állatállományának alakulásában is vannak ugyanolyan jelenségek, amelyekből egy áruszűke keletkezése magyarázható, de az állattenyésztés könnyebb irányíthatósága a húsellátásban megnyilvánult zavaroknak ellentmondana.

Szarvasmarhaállományunk különben is örvedetesen fejlődik. A rövidebb tenésziidejű sertések számában nagyobb hullámzás figyelhető meg. Marhaállományunk fejlődése mérsékelte a sertéshúsban mutatkozó hiányt, ezzel szemben zsírszükségletünk fedezése már 1940 elején komoly nehézségekkel küzdött.

Mindezekkel szemben a belső fogyasztás rohamosan növekedett. Országos adataink nincsenek, de a budapesti adatok is elég tiszta képet adnak a fogyasztás emelkedéséről.

Amikor a termelés bizonyos zavarokkal küzd és kivitelünk tartása is fontos, a fogyasztás ilyen irányú növekedése és ennek fokozása aligha kívánatos, mert eltekintve az árak emelkedésétől, bizonyos időszak elteltével áruhiányhoz vezethet. Az árak szigorú megállapításának idején pedig az áruhiány még hamarabb fellép, mert az áremelkedés nem hathat a fogyasztásban mérséklő hatással.

Budapest 45 kg-os húsfogyasztási fejátlaga különben igen kicsi, de ne feledjük, hogy a válság éveiben csak harminc kilogramm körül mozgott az értéke. Normális gazdasági körülmények között Budapest népe évenként fej átlagban számítva ötven kg húst is fogyaszt, elég talán ebből a célból csak a százalékei adatokat kiemelni. A lakosság egy tagjára 1900-ban 53-1 kg, 1910-ben 49⁸ kg, 1912-ben 50-6 kg húsfogyasztás jutott.

Napjainkban a hadigazdálkodási üzemek jobb foglalkoztatottsága következtében az ötven kilogramm körüli fej átlag ismét könnyen kialakulhatna, ezzel szemben az állattenyésztés a harmincas évek eleji válságból még nem tudott teljesen kikerülni és a növekvő fogyasztással szemben csak csökkent termelés áll. Így azután az ártényező mérséklő hatását más eszközzel kellett pótolni és azt más adottsággal helyettesíteni.

Nem hadviselő országban, főleg ha az agrárállam, kissé különösnek mutatkozik a hústalan nap fogalma és egyenesen megütőkézzel találkozik annak rendszeresítésével. A fentiek alapján megérthetjük, hogy a húsfogyasztás korlátozására irányuló törekvéseket főleg a fogyasztás fentebb vázolt számottevő növekedése váltotta ki.

A hústalan napok bevezetésével különben is a húsfogyasztás abszolút mennyiségekben alig valamivel csökkent, a kiesés inkább viszonylagos. Mondhatjuk azt, hogy a fogyasztás szinte nem is csökkent, a korlátozás egyedül a további emelkedést akadályozta meg.

A jobb életlehetőségek szerepét a húsfogyasztás fokozásában adatszérián is igazolni lehet. 1937 óta elsősorban a sertés-, marha- és borjúhúsfogyasztás fejátlaga emelkedett, az aprómarha (birka, kecske, bárány, juh) és lóhúsfogyasztás viszonylag változatlan maradt. Ezek iránt az olcsóbb húsfélések iránt csak a korlátozások óta nyilvánul meg érdeklődés és sikerült mennyiségüket megkészserezni.

Az életstandard javulása azonban nemcsak a húsféléseknél, hanem cukornál, tojásnál is jól látható. A háborús készülődések, a szociális viszonyok javulása, az ötéves terv megindítása mind-mind hatással volt már és az 1938/39. gazdasági évben egy lakosra 13.56 kg cukor jut, mint fogyasztási fejátlag. Ez még mindig nem sok, mert egy átlag német 24.0 kg-ot, az egykori cseh-szlovák köztársaság egy polgára pedig 22.4 kg-ot fogyasztott. Örvedetes, hogy már efelé közeledünk mi is, sajnos azonban ma a fejlődés mérséklése kívánatos.

Az élelmiszerfogyasztás szabályozása ezek szerint nálunk nem éppen a háborús körülmények hatása alatt jött létre. Ezeknek az intézkedéseknek alaprugója sokkal inkább az 1940. évi katasztrofális mezőgazdasági termésre és a megnövekedett életlehetőségekre vezethető vissza. Amíg normális gazdasági időkben az áralakulás már eleve bizonyos csökkentő hatással érvényesült, addig a háborús körülmények közvetett hatása az árpolitika irányításában jut legfeljebb kifejezésre. Amikor rosszabb termés és kisebb kínálat ellenére sem szabad és lehet a növekvő fogyasztás számára magasabb árakat megszabni, akkor a javak forgalmában korlátozó intézkedéseket kell tenni. A korlátozó intézkedéseknek ilyen módon szociális hatásuk is van, mert nem engedik a közellátási cikketek egyedül a jobb jövedelműek számára lefoglalni, hanem azok egyforma elosztását kívánják biztosítani.

Az élelmiszerek jobb elosztása érdekében hozott intézkedések eddig meglehetősen célravezetőeknek bizonyultak. Bár jelentős élelmiszertartalékolások történtek 1938 ősze óta, mégis sikerült a közéleti cikkek forgalmát úgy irányítani, hogy tényleges áruhiány sehol sem lépett fel. A spekuláció ezzel szemben szabadon garázdálkodott még a közellátás szempontjából mindig fontosnak ítélt más árucikkekben. Kezdődött ez a cipónél és folytatódott a textilanyagoknál. A zugkereskedelem és láncolás ezekkel az árukkal hosszú ideig szabadon folyt és folyik még mindig, annak ellenére, hogy nyersanyaghiányok miatt a termelés valóban vontatottan halad és csak műanyagok pótlásával lehet bizonyos cikkekben a szükségletet kielégíteni.

A zug- és lánckereskedelem azonban virágkorát éri, mert igen sokan pénzüket áruba fektették és megteremtették napjaink legújabb és találóan elnevezett kereskedelmi ágazatát, a „hónaljkereskedelmet“. Amíg ezek ellen nem lehet kellően fellépni és a gazdasági átállítás sem fejeződik be, zavarok mindig lesznek, az áruhiánytól függetlenül is.

Kétségtelen, hogy súlyos időköt élünk, de aggodalomra nincs ok. Háború dúl körülöttünk és a blokádnak kellemetlenségeit sokban érezzük. Ugyanakkor azonban két év alatt országterületünk csaknem megkétszereződött, lakosság száma pedig másfélszeresére emelkedett. Végrehajtottunk ugyanabban az időben egy olyan gazdasági átállítást, amelyet eddig évtizedeken keresztül nem mertünk vállalni. Pótoljuk ugyanezen időben hadseregünk felfegyverzését, amit két évtizeden keresztül nem valósíthattunk meg. Megnőttük honvédségünk létszámát a trianoni békediktátumban megállapított nemzeti hadsereg többszörösére. Csaknem két egész nyarat mozgósítás állapotában töltöttünk. Ugyanakkor jelentős kísérletek indultak meg és folynak mezőgazdasági termelésünk iparszerű átállítása érdekében. Mindezekhez katasztrofális mezőgazdasági termés járul és az árvizek két egymás után következő évben mérhetetlen károkat okoznak. Óriási munkák ezek, minden eddigit sokszorosán felülmúló gazdasági feladatok és problémák, amelyek között a közellátás terén mutatkozó nehézségek természetesen felléptek. S hogy komoly veszély a sok nehézség ellenére sincsen, azt a rendszeres irányításnak és a korlátozások bevezetésének köszönhetjük.

Végeredményben hazánk örvendetes vérelnküli magnagyobbodása is számottevő eredmény már önmagában is, amiért a korlátozások viselése csekély kis áldozat csupán. És remélhetjük, hogy munkánknak további eredményei is lesznek, mert hazánk és nemzetünk az új Európában gazdasági síkon nagyobb -szerepet fog vinni, mint a múltban és akkor a mai nélkülözések vállalása sokszorosán megtérül és haszonná alakul át. A körülöttünk dúló harcokban a mögöttes területek munkáját is csak csekély mértékben látjuk el, de annál inkább szükség van belső megerősödésünk fokozására gazdasági és politikai téren is, mert csak egy egészséges és dolgozni tudó, áldozatot vállalni képes népnak van jövője a Duna-medencében.

RUISZ REZSŐ

BUDAPEST A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A SZÉKESFŐVÁROS Statisztikai Hivatala most adta közre az 1939. évről szóló évkönyvét, amelynek oldalain táblázatok, kimutatások és hosszú számoszlopok beszélnek Budapest életéről. Érdemes felapozni a vaskos kötetet, mert — bár két évvel ezelőtti adatokból állítja össze képét — mégis ismeretlen és meghökkentő adatokat találunk benne a milliós városról, polgáiról és intézményeiről. Budapestet még a budapestiek sem ismerik. Büszkén hangoztatják, hogy a világ egyik legszebb városa és lakóinak száma meghaladja az egymilliót, de ennél többet már csak nagyon kevesen tudnak róla. Regényekben, színdarabokban és filmekben néha eléjük villan a város igazi képe és akkor csodálkoznak, mert addig nem olyanok ismerték. A pesti polgár az utcán, szórakozóhelyeken, lakásokban és hivatalokban találkozik és érintkezik ismerőseivel; néhány száz vagy néhány ezer ember sorsát közelebbről figyeli, de a többiekéről, az egymillióról, aki elmegy mellette az utcán vagy melléje kerül a moziban, színházban, vendéglőben, kávéházban, strandon és a legkülönbözőbb helyeken, jóformán semmit sem tud. Arról ugyan hallott, vagy az újságokban olvasott valamit, esetleg éreztették vele, hogy a felső tízezer külön kaszt, hogy a középosztály és általában a polgárság a munkásoktól és a napszámosoktól elkülönülten él. Pedig a milliós, szép város megérdemli, hogy polgárai jobban megismerjék, a vidéket meg már csak azért is kell, hogy érdekelje a főváros belső struktúrája, mivel a nemzeti élet sok jelentős rezdülete innen indul el.

Dunaparti Amerikának nevezte egyik írónk és bizonyára arra célzott e találó megállapításával, hogy a vidéki lakosság töltötte fel milliós várossá Budapestet. A századfordulótól a világháborúig másfélmillió magyar állampolgár vándorolt ki az országból: ezek a bátrabbak és a vállalkozóbbak voltak. Az öt világérsz, elsősorban Amerika, fogadta be őket. Akik nem mertek vagy nem akartak nagyobb útra indulni, Budapestre költöztek. A főváros lakossága 1880-ban 370.767, ötven évvel később, 1930-ban 1,006.184, 1939-ben 1,115.877 lélek. A szaporulat 1880 és 1939 között 745.no; ez a 2137%-os lélekszám emelkedés valóban dunaparti Amerikává teszi Budapestet. 1935-ben, amikor 1,060.431 lakosa volt a fővárosnak, csak 348.479 olyan egyént írtak össze, aki itt született, olyant pedig, aki hatvan évnél régebben lakott Budapesten, csak 20.342-t találtak. Húsz évnél rövidebb ideje 1935-ben 612.777-en laktak a fővárosban, egy évnél rövidebb idővel pedig 97.372 lelket jegyeztek fel. Ez utóbbi szám hatalmas méretű bevándorlásra enged következtetni, mert azt jelenti, hogy egy év alatt majdnem százezren költöztek a fővárosba. Az őslakosság saját szaporodásával sohasem érte volna el a milliós lélekszámot, de még a felét sem I Évente 16—17.000 gyerek születik Budapesten és 15—16.000-en halnak meg. Az 1930—39-es években a legkisebb születési ezrelék 14.8 (1933- és 1937-ben), a legnagyobb 16'9 (1930-ban) volt. Ugyanakkor a legkisebb halálozási ezrelék 14.2 (1934-ben) és a legnagyobb 17.1 (1932-ben) volt. A születések száma olyan közel esik a halálozások számához, hogy a fővárosi lakosság alig egy-két ezrelékkal emeli csak saját erejéből a lélekszámát s ha nem volna bevándorlás, a szaporodás megszűnnék. (Az 1921—30-as évtized teljes természetes szaporodása 531 lélek volt!) A dunaparti Amerika lakossága a születések csökkenése mellett is a folytonos bevándorlás következtében állandóan növekszik. A bevándorlók közt is főleg az idősebbek teszik a többséget, tehát a felsőbb korosztályok jobban feltöltődnek, mint az alsóbbak. A gyerekek száma végzetesen fogy, az öregek száma növekszik. Az elszomorító adatok vizsgálatánál szolgáljon vigasztalásul, hogy a világ valamennyi nagy városában

hasonló a helyzet. A demográfusok régóta hirdetik: a nagyvárosok a falvak temetői...

Nagyobb csoportokat véve, a 15 éven aluliak 1880-ban az összlakosság 26.9, 1935-ben már csak 14.7%-át tették ki. A 15—40 évesek 48%-ról alig emelkedtek 49.8%-ra; ellenben a 40—60 évesek 1880-ban még csak 18.4%-kal, 1935-ben pedig már 25.9%-kal részesedtek a társadalomban. A hatvan éven felüliek helyzete 5.8%-ról 9.3%-ra javult. A felsőbb korosztályok kedvezőbb szereplése bizonyos mértékig az öregségi korhatár kitolódásával is magyarázható.

A társadalom szerkezeti felépítését a foglalkozási statisztika adataiból állapíthatjuk meg. Budapest lakossága jónéhány száz foglalkozási kategóriába tartozik: ezeket mind felsorolni lehetetlen. A népszámlálási eredmények összegezésére alkalmazott foglalkozási főcsoportokat állítjuk fel az önálló, tisztviselő és segédszemélyzet megkülönböztetéssel, továbbá mindegyik kategóriát még keresőkre és eltartottakra is szétbontunk. Az önálló csoportjába a kisiparosoktól és kiskereskedőktől a gyárosokig és a bankárokig mindenki beletartozik, aki — önálló! A tisztviselőknél is széles a skála, mert a gyakornokokat és a vezérigazgatókat a közbul esőkkel együtt összegezi ez a rovat. A segédszemélyzet sem egységes: a művezető, szakmunkás és napszámos alcsoportokból tevődik össze. 1935-ben ez volt a budapesti társadalom felépítése.

	Kereső	Eltartott	Együtt
Östermelés	6.044	4.879	10.923
Bányászat	581	518	1.099
Ipar :			
önálló	33.657	36.656	70.313
tisztviselő	22.471	18.649	41.120
segédszemélyzet	185.339	119.185	304.524
Kereskedelem és hitel :			
önálló	28.279	28.768	57.047
tisztviselő	37.030	24.074	61.104
segédszemélyzet	36.048	21.595	57.643
Közlekedés :			
önálló	1.642	2.173	3.815
tisztviselő	7.067	7.448	14.515
segédszemélyzet	17.142	23.730	40.872
Közszolgálat és szabadfoglalkozás :			
önálló és tisztviselő	51.402	37.916	89.318
díjnok	1.053	375	1.428
szolga és segédszemélyzet	20.055	21.584	41.639
Véderő	7.525	5.380	12.905
Napszámosok	13.271	9.148	22.419
Háztartási alkalmazottak	63.250	1.361	64.611
Egyéb és ismeretlen	78.409	86.727	165.136
Összesen	610.265	450.166	1,060.431

Sokkal több a kereső, mint az eltartott. Az országos, de még inkább a vidéki statisztikai adatokból ennek ellenkezője állapítható meg: az eltartottak országos és vidéki átlagban többen vannak, mint a keresők. A budapesti helyzet visszassága érthető: a feleség vagy a családtag elhelyezkedésére több a lehetőség és a család rendszerint rá is van utalva, hogy minden tagja munkához jusson. Az önálló helyzete valamennyi foglalkozási kategóriában a legjobb, könnyebben eltarthatják hozzátartozóikat, s ez így is van, mert a közszolgálat és szabadfoglalkozás kivételével (ami szintén érthető!) az önálló keresők száma kisebb az eltartottakénál. A tisztviselőknél a közlekedésieket kivéve, a keresők száma minden főcsoportban nagyobb az eltartottakénál; ugyanez a helyzet az ipari és a kereskedelmi segédszemélyzetnél is. Ezek törzsökös pestiek, vagy a pestiek-

hez asszimilálódtak és családtagjaik, hozzátartozóik részben dolgoznak. Azok, akik nemrégiben hagyták ott a falut, s akik rendszerint mint villamoskalauzok, villamosvezetők stb. (a közlekedés segédszemélyzete) vagy mint hivatalosok (a közszolgálat segédszemélyzete) helyezkedtek el és még megtartották otthoni szokásaikat, jobban is szaporodnak, tehát több a gyerekük, kiütözköznek az általános pesti rendből: eltartottaik meghaladják a keresők számát. A napszámosok és háztartási alkalmazottak otthon hagyták a családot vagy a hozzájuk tartozókat: hazaküldik a keresetet.

A magyar főváros lakosságának 95.8%-a (1935-ben) magyar. Anyanyelv szerint így oszlott meg a pesti társadalom: 1,006.306 magyar, 29.962 német, 4515 tót, 454 oláh, 936 horvát, 443 szerb, 1045 cseh-morva és 2596 lengyel. Egyéb és ismeretlen 14.174. Hitfelekezet szerint: 644.512 római katolikus, 10.941 görög katolikus, 3720 görögkeleti, 51.966 evangélikus, 130.957 református, 2496 unitárius, 800 baptista és 201.069 zsidó. Egyéb ismeretlen vallású 13.964 lélek.

A szociális viszonyok megvilágítására kevés adatot szolgáltat az évkönyv. Nehéz is volna a főváros egymilliónyi lakosának szociális helyzetét megvizsgálni. Itt halmozódott össze a legtöbb vagyon és itt élnek a leggazdagabb emberek. De a fény mellett ott van az árny is: a perifériákon, a ferencvárosi kiserdőben és a menekült-telepeken talán a legnagyobb a nyomorúság az egész országban. Az agrárproletariátus alsó rétege él csak hasonló reménytelen elesettségben.

Az adóívek 263 olyan milliomosról tudnak, akiknek Budapest az állandó tartózkodási helyük. Földbirtokosok, gyárosok és tőkepénzesek. Utánuk jönnek a nagyfizetésű tisztviselők. A legmagasabb közszolgálati fizetés és lakáspénz havonként — az évkönyv tanúsága szerint — állami tisztviselőknél az I. fizetési osztályban 2244, a legkisebb a tizenegyedik fizetési osztály 3. fokozatában, 184.17 pengő. A miniszterelnök javadalma 1940-ben 47.2%-kal volt kevesebb, mint 1913-ban; a kinevezett gyarkornoké 13.4%-kal. A fővárosnál az I. fizetési osztály lakáspénzzel együtt havonta 2089.65, a legalacsonyabb itt is a XI. fizetési osztály 3. fokozata, 246.61 pengőt jelent. 32.6, illetve 5.7%-os a csökkenés az 1913-as évhez viszonyítva. A végleges állami és fővárosi altisztek legmagasabb fizetése 210.93 pengő (12.9%-kal kevesebb, mint 1913-ban); a legalacsonyabb 148.86 pengő, ami viszont 16.4%-kal több, mint a háborúelőtti.

A tanult vas- és fémipari szakmunkások 1939 novemberében 90, a betanított munkások 76, a napszámosok 51, a munkásnők 43, az ifjúmunkások 31 és a tanoncok 14 filléres órabérrel dolgoztak. A vasipari öntők 60—115, kovácsok 44—109, esztergályosok 101—ni, gépmunkások 36—100, lakatosok 66—no, szerszámkészítők 79—108, műszerészek 80 és az egyéb fém munkások 40—99 fillér órabért kaptak. Az asztalosok és famunkások órabére 76—101, a fényezőké és mázolóké 44—120 és a napszámosoké 38—55 fillér volt 1939 novemberében. Azóta valamelyest emelkedtek a bérek és egy munkás átlagos havi keresetét 80—150, esetleg 200 pengőben állapíthatjuk meg. Egy négytagú munkáscsalád heti kiadásai viszont 1913, illetve 1935 óta így alakultak:

	1913	1935	1936	1937	1938	1939
I. Abszolút számokban (pengőben)						
Élelmezés	21'73	18'45	19'24	20'94	20'36	20'42
Ruházat	5'29	5'48	6'54	7'22	7'09	7'09
Fűtés és világítás	4'83	6'48	6'49	6'67	6'67	6'69
Lakás	10'02	8'65	8'65	8'65	8'65	8'65
Összes heti költség...	41'87	39'06	40'92	43'48	42'77	42'85

II. Indexszámokban (1913 = 100)

Élelmezés	100·0	84·9	88·5	96·4	93·7	94·0
Ruházat	100·0	103·6	123·6	136·5	134·0	134·3
Fűtés és világítás	100·0	134·2	134·4	138·1	138·1	138·5
Lakás	100·0	86·3	86·3	86·3	86·3	86·3
Összes heti költség...	100·0	93·3	97·7	103·8	102·1	102·3

Az élelmezés 1939-ben olcsóbb volt, mint 1913-ban: ma sokkal drágább és a jelek szerint folyton drágább lesz. A ruházkodás és fűtés-világítás már 1939-ben jóval a háború előtti színvonal fölött alakult, e téren ma még rosszabb a helyzet és 50—60%-os drágulással számolhatunk az 1913. évi állapotokhoz képest. Az általános drágulást nem tudja ellensúlyozni a házbérek változatlansága s az 1940. évi indexszám valószínűleg 130 körül mozog.

Ezzel a néhány adattal csak homályos képet festettünk a pesti társadalom szociális helyzetéről. A tisztviselők és munkások nagy része filléres gondokkal küzd s messze van attól, hogy életét boldognak és megelégedettnek mondhassa. Ezek azonban még mindig a szerencsésebbek. Nagyon sok emberhez mostoha az élet és még a munkalehetőséget sem adja meg neki. 1939 január 31-én a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége 277, december 31-én 250 munkanélkülit tartott nyilván. A Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakszervezetek 1939 januárjában 20.965, decemberben 12.359 munkanélkülit számoltak Össze és vettek nyilvántartásba. A budapesti hatósági munkaközvetítőnél 136.681 munkás és 59.090 munkaadó megbízatás volt 1939-ben és csak 31.155 esetben közvetítettek eredményesen. A munkanélküliség nagyságát ez a néhány adat is megvilágítja s a családtagokkal együtt már tekintélyes számú lelket érint a legérzékenyebben, mert életük legszükségesebb feltételeit sem tudják előteremteni. Ha néhány ezret a háborús konjunktúra ki is emelt a nincstelenségből, helyüket az országgyarapodással újabbak foglalták el és e téren nincs jelentősebb változás. A munkanélküliség növekedésével a nyersanyag-gazdálkodás nehézsége miatt különben is valószínűleg már a közeljövőben számolnunk kell...

Budapesten a társadalom alatt is élnek emberek. Ezek kiestek a nagy közgazdasági apparátusból, amely még a munkanélkülieknek is nyújt valamit a különböző társadalombiztosítási intézmények és a szakszervezetek útján; róluk azonban teljesen megfeledkezett. Nem is lehet őket társadalmi kategóriákba sorolni, mert nem tartoznak a társadalomhoz: könyöradományokból élnek. Koldusok. 1939-ben 63.080 nyilvántartott ínséges volt Budapesten, közülé 33.792 munkaképes és 20.415 tizenégy éven aluli volt. Állandó segílyt egyikük sem kapott. Különböző címeken 875.680 pengő otzottak ki közöttük és 861 kérelmezőből 328-at felvettek a szegényházakba. 1939-ben 76 főzőhelyen ingyen étkeztek a szegények: a felnőttek 595.763 a gyerekek 984.715 ingyen heti ebédjegyet és együtt 2,218.654 félkilogrammos kenyéradagot, különböző akciók keretében 3,103.705 liter tejet és 3,186.435 húsutalványt, 10.000 élelmiszercsomagot és 71.157 ötvenkilós tüzelőanyagutalványt kaptak. Ruhasegélyben 21.961-en részesültek. A menhelyeken 7392 gyereket gondoztak 1939 végén. Ezekhez a számokhoz nem kell kommentár...

A lakásviszonyokból is lehet a szociális helyzetre következtetni. Budapesten (1935-ben) 26.988 lakóház van 268.125 rendes lakással és 708 rendkívüli háztartással. Legtöbb a földszintes lakás: 150.386. Pincében és alagsorban 10.209 lakás van (1935-ben) elhelyezve, a többi az emeletekre esik. Pincelakásban 20.172-en lagnak. 1939-ben a rendes lakások száma és népessége így oszlik meg:

	A lakások :	
	száma	népessége
Csak konyhás lakás	1.213	3.671
1 szobás lakás	151.496	495.552
2 » »	74.743	282.945
3 » »	30.725	132.122
4 » »	11.759	55.422
5 » »	3.238	16.757
6 » »	864	4.997
7 » »	285	1.636
8 » »	120	797
8-nál több szobás lakás	113	950
Összesen	274.556	994.849

Legszűfoltabbak az egyszobás lakások. Ötnél több lakóval 28.950, tíznél több lakóval 586 egyszobás lakást írtak össze 1939-ben. Van nyolc olyan egyszobás lakás is, amelyben húsznál többen laknak. A 151.496 egyszobás lakásból 74.996-ot munkások bérelnek, ezekből csak 16.048 lakásban van fürdőszoba; 10.879 egyszobás lakás altiszteké (733 fürdőszobával); 1049 kofáké (83 fürdőszobával) és 22.695 egyszobás lakás (2029 fürdőszobával) ismeretlen foglalkozásúaké. A többiekben iparosok, tisztviselők, nyugdíjasok stb. laknak. A többszobás lakásokban kedvezőbb a helyzet mind a lakók száma, mind a higiéné szempontjából. Érdemes megjegyezni, hogy él egy, de csak egy olyan munkás is Budapesten, akinek hatszobás, konyhás, előszobás, hallos, cselédszobás és fürdőszobás lakása van. Vájjon micsoda regénytema rejlik ez adat mögött?

A nagyváros a bűnözők eldorádója: ez alól Budapest sem kivétel. 1939-ben 10.394 bűnügyben történt előállításból folyó őrizetbevétel volt, köztük 474 fiatalkorú; előzetes letartóztatásba 3780-at — köztük 162 fiatalkorút — helyeztek. A letartóztatottak közül magasabb műveltségű 251, önálló, iparos és kereskedő 117, földműves 7, munkás 2733, háztartási alkalmazott 142, napszámos 530 volt. A letartóztatásba helyezettek közül 1540 rovtommultú egyén volt

Nagyon érdekes a befejezett nyomozások alakulása az utóbbi években. Ez a kimutatás valósággal lázmérője a társadalomnak. De beszéljenek maguk a számok:

	1936	1937	1938	1939
Kormányzósértés	39	43	123	253
Hatósági közeg elleni erőszak	475	430	440	569
Izgatás	17	77	92	264
Állami és társadalmi rend ellen	150	207	729	694
Pénzhamisítás	1.587	1.564	1.752	1.899
Rágalmazás, becsületsértés	1.417	1.357	1.157	922
Közveszélyes cselekmény	286	297	386	426
Magánlaksértés	1.070	1.037	689	587
Emberölés	93	53	68	100
Magzatelhajtás	151	105	71	94
Párbaj	58	40	24	21
Testisértés	7.019	5.901	4.463	3.509
Lopás és kísérlete	38.440	39.642	33.328	31.293
Rablás és kísérlete	387	229	147	79
Zsarolás és kísérlete	1.341	1.067	1.283	1.207
Sikkasztás, zártörés	12.433	9.744	10.434	11.377
Csalás	10.532	8.842	8.860	10.177
Üzsora	259	324	223	494
Okirathamisítás	1.784	2.095	1.990	2.259
Tisztességtelen verseny....	342	161	145	204

A magánéletet érintő büntettek és vétségek száma fokozatosan csökkent. Mind kevesebb a rágalmazás, a becsületsértés, a párbaj, a magánlak-sértés és a testisértés. A nagy események sodrában nem bántják egymást az emberek... Javult a vagyon elleni bűncselekmények statisztikája is. Kevesebb lopás, rablás, zsarolás, sikkasztás és csalás történt. A tisztességtelen versenyre is mind kevesebb a lehetőség, mert az államhatalom szabályozólag nyúl bele a közgazdasági életbe. Emelkedett az uzsorások és az okirathamisítók (származás igazolása!) száma, de még inkább emelkedett az állam és társadalom felforgatására irányuló törekvések részeseinek a száma: sok a kormányzósértés, a hatósági közeg elleni erőszak, az izgatás és a közveszélyes cselekmény. Nyugtalan a kor, nyugtalanok az emberek s nem egymás, hanem a rend ellen hadakoznak. A mozgalmak, eszmék és világnézetek harca a bűnügyi statisztikában is lemérhető...

1939-ben 61.747 büntettet és vétséget elkövető személyt nyomozott ki a rendőrség. A rendőri fogházba és toloncházba 19.038 egyént szállítottak be, ezek közül 6223 nő volt. Öngyilkos lett 703 férfi és 1068 nő. Megelőzték 457 férfi és 745 nő Öngyilkossági kísérletét. Az öngyilkosok közül 238-an szerelem, 445-en családi ok, 335-en betegség, 230-an anyagi ok, 194-en munkanélküliség, 18-an lakásnélküliség, 311-en egyéb és ismeretlen ok miatt vetettek véget életüknek. Legtöbben márciusban és májusban haltak meg: a többi hónapok nagyjából egyenletesen szerepelnek az öngyilkossági statisztikában.

Budapest életét nem tárták fel minden vonatkozásban ezek a számok, de mindenesetre jellemzőek Budapest életére és sokat lehet belőlük kiolvasni. A nagyváros élete sokrétű: nagyobbak a lehetőségek és sok minden olyant lehet csinálni, amire a falvakban és az egyszerű emberek körében nincs lehetőség és alkalom. E számok csak vázát alkotják Budapest életének: a többit maga körül látja és tapasztalja már a pesti polgár, de regényben, színdarabban és filmen is eléje tárják.

KOVÁCS IMRE

SZÉKELYFÖLDI KÖNYVTÁRAK

AZ ERDÉLYI és keletmagyarországi területek politikai visszacsatolása lezajlott, amint a honvédség elérte a határukat kitűzött pontokat. Ezen túl és ezen felül számos vonatkozásban nem fejeződött még be a visszacsatolás. Hosszú hónapok sőt évek alkotó munkájára van szükség» amíg új élet sarjad a romok helyén, s a visszatért részek lakossága teljes mértékben bekapcsolódhatik az anyaország életébe. Ennek az építő munkának egyik legfontosabb része a kulturális kapcsolatok megteremtése. Sohasem szakadtak meg teljesen ezek a kapcsolatok, bár a román kormány mindent megtett a cél érdekében, de kétségtelenül meggyöngültek, hiszen oly nehéz volt a kultúra legfőbb hordozójának, a könyvnek bevitele. Nyilván ezt a célt szolgálta az utolsó években a könyv-adóbélyeg is, amely egyfelől elégtelenített minden egyes könyvet, másfelől pedig az árát is fölemelte. De ezt leszámítva is fokozatosan kisebbedett a magyar könyv olvasóinak tábora az általános leszegényedés miatt. Új nemzedék nőtt fel, s ez a nemzedék (az egyházi iskolák hatalmas kultúrmisszióját pillanatnyilag figyelmen kívül hagyva) nem tanult meg magyarul írni és olvasni. Az anyagi tehetetlenség és a hatósági nyomás folytán mindinkább kezdett tért veszíteni a magyar szellem és a magyar könyv.

Ez a baj sürgős orvoslást kívánt. Hóman Bálint kultuszminiszter már a bevonulás napjaiban kifejezésre juttatta azt az óhaját, hogy az elmúlt

huszonkét esztendő kényszerű mulasztásait minél hamarabb pótoljuk: juttassuk el minél nagyobb példányszámban Erdélybe az elmúlt évek teljes magyar könyvtermését. A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége kebelében megalakult az Erdélyi Osztály, amelynek egyetlen hivatása ezt a kulturális igényt kielégíteni. Az elgondolás néhány nap alatt valósággá változott: röviddel a bevonulás után Pasteiner Iván vezetése alatt a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár tisztviselőiből alakult különítmény megkezdte munkáját. Az első teendő a könyvanyag összegyűjtése volt. Az Erdélyi Osztály felhívást intézett a könyvkiadókhöz, könyvkereskedőkhöz és magánosokhoz, hogy adományaikat minél sürgősebben juttassák el hozzá. Több közlemény jelent meg napilapokban, folyóiratokban, s a Rádió is készségesen közvetítette a főlhívást. Az eredmény igazolta a várakozást: mintegy 100.000 kötetnyi könyvanyag gyűlt össze. Egyidejűleg indult meg a munka másik fele, az anyag szétosztása és elküldése. Az első szállítmányok már a megalakulás utáni héten útnak indultak a nagyobb erdélyi közkönyvtárak felé. Ezek működése felől nem is volt sok kétség. A kisebbekről azonban ellentmondó értesülések alapján nem lehetett pontosabban tájékozódni s ezért, amint a közlekedési viszonyok valamennyire rendeződtek, az Erdélyi Osztály három megbízottja személyesen kereste föl a szoba jövő könyvtárakat. A közlekedési adottságok folytán három nagyobb körzetre osztották fel a visszatért területet, egy északi (Szatmár, Nagybánya vidéke), egy középső (Kolozsvár, Dés, Beszterce) és egy déli részre (Székelyföld). E sorok írója, mint a helyi viszonyokkal is ismerős, a Székelyföldet járta be, 10 város és nagyközség 34 kisebb-nagyobb könyvtárát. A körút legfőbb célja tájékozódás volt. Minden kulturális központnak népessége arányában megfelelő mennyiségű és minőségű könyvhöz kell jutni, mégpedig mindenki által könnyen hozzáférhető helyen. Elsősorban a nyilvános könyvtárak jöttek volna tekintetbe, ilyen azonban alig van. Így került sor az iskolák tanári könyvtáira, kaszinókra, ipartestületekre, legényegyletekre.

Szoros értelemben vett közkönyvtár a Székelyföldön mindössze egy van, a marosvásárhelyi „Ferenc József” közművelődési ház könyvtára. A nagynevű Bernády György polgármestere alatt építették 1911-ben ezt a gyönyörű kultúrpalotát, ahol a könyvtár is méltó helyre talált. Tágas, jól megvilágított olvasóterem áll a közönség rendelkezésére, a raktárakban gazdaságos térkihasználással modern vasállványokon sorakoznak a könyvek. A könyvtár helyiségeit szemmel láthatólag nem egy-két évtizednyi előrelátással, hanem legalább évszázados gonddal méretezték, úgyhogy az eddig megtelt raktárak háromszorosa vonható még be a forgalomba, s ha az olvasóterem szűknek bizonyulna, van még egy olvasóterem. Az üres helyiségekben egyelőre természetrajzi és néprajzi gyűjtemények foglalnak helyet. (Ez utóbbi legnagyobb részben erdélyi román néprajzi anyag.) A teljes könyvállomány 28.000 mű, mintegy 50.000 kötetben. Nagyon szépen van benne képviselve a háború előtti magyar tudományos és szépirodalom, bár ez utóbbiból 1914 óta 1678 művet (nyilván a legolvasottabbakat) selejtezték ki, pótlásuk pedig áthághatatlan nehézségekbe ütközött. Az impériumváltás óta csak román könyveket szereztek be, s ez az anyag kétségkívül meglehetősen teljes lehet. Magyar könyv — néhány ajándékot leszámítva — ez idő alatt egyáltalán nem is jutott a könyvtárba. Mégis évente átlag 12.000 látogató 35.000 művet kölcsönzött ki, még pedig felerészben román nyelvűt. Ennek egyedüli magyarázata ebben a színmagyar városban az, hogy itt lehetett legkönnyebben hozzájutni az iskolai és egyéb kötelező olvasmányokhoz.

Ilyenmű hivatása lett volna még a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának is, amely azonban a háború és a közbejött áldatlan

viszonyok miatt nem kezdhetette meg működését. Maga a Múzeum 1875-ben alakult, s a könyvtár is ugyanebben az évben. Adományokból, hagyatékokból anyaga hamarosan úgy megszorodott, hogy szüknek bizonyult számára a Székely Mikó-kollégium néhány terme, ahol első elhelyezése volt. 1911—1912-ben, Hüttl Dezső és Kós Károly tervei alapján épült föl jellegzetes székely stílusban a mai palota, a város legfőbb büszkesége. A múzeumnak nagyon szép néprajzi és archeológiai gyűjteménye van s a város nagy szülöttjének, Gyárfás Jenőnek és a hosszabb ideig ott lakó Barabás Miklósnak néhány igen szép festményét őrzi. A könyvtár is elég tekintélyes, mintegy 20.000 mű, köztük olyan értékes kéziratok, mint az Apor-kódex (XV. század), a Vasady-kódex és a Csereyné-kódex. Mind a három adományozója nevét őrzi. A nagyobb adományokon kívül szépen van képviselve a háború előtti magyar tudományos irodalom. A szépirodalmi anyag csekély, háború utáni beszerzés alig van. Nyilvános jellege nem volt a könyvtárnak az elmúlt két évtizedben, bár alkalmas helyiség van olvasóterem számára: a vezetőség nem akarta a figyelmet magára vonni, nehogy intézményét a többi magyar kulturális alapítvány szomorú sorsára juttassa.

Más közkönyvtár vagy ilyenféle fejleszhető intézmény jóformán nincs a Székelyföldön. A többi városban iskolák, egyesületek vagy éppen magánkönyvtárak gondoskodnak az igények kielégítéséről. Az iskolák tanári könyvtárainak közkönyvtárakká fejlesztésére már a háború előtt több kísérlet történt. 1913-ban 1000—1000 korona állami segílyt kapott erre a célra a Csíkszeredai, székelyudvarhelyi és kézdí-vásárhelyi katolikus gimnázium. A kezdeményezés azonban kátyúba fulladt: az impériumváltozás után több segílyt nem kaphattak, a könyvanyag viszont rohamosan használódott el a pótlás legcsekélyebb reménye nélkül, s így a kölcsönzést be kellett szüntetni. Egyedüli kivétel a szászrégeni evangélikus gimnázium könyvtára, amely nemcsak a város, hanem a tágabb környék németajkú lakosságának valóságos kultúrközpontja. Nyomatott katalógusukat az iskolai értesítő függelékékképpen hozták nyilvánosságra, s nem szorul bővebb magyarázatra, milyen sokat jelent egy nyomatott, mindenki által megkapható jegyzék, főként vidéken, ahol az olvasó nem is mindig maga megy a városba könyvért, hanem valami alkalmi fuvarral hozatja el. Évi öt pengő tagsági díj és bizonyos jótállás vagy letét ellenében bárki kölcsönözhet. A forgalmi statisztika mindennél ékeesszólóbb. Évente átlagban 1800 kölcsönző mintegy 6000 művet használ. Ennek mintegy tizedrésze esik csak az iskola tanáira, a többi kívülálló. A szám annyival meglepőbb, mert a könyvállomány ugyan kb. 27.000 kötet, de ennek nagyobb része iskolai program-értekezés (cserepéldányok németországi iskolákkal), csak 10.000 könyv, s abból is csak 2500 a szépirodalmi művek száma. A lélekszámban jóval nagyobb magyar lakosságú városok 20.000—40.000 kötetes könyvtárai, minthogy a nyilvánosság kizárásával működtek, maximálisan 200—300 kötetnyi évi forgalmat tudnak csak felmutatni.

Az iskolai könyvtárak közül leggazdagabb anyag a két ősi református kollégiumban, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen van fölhalmazva. A vásárhelyi kollégium a helybeli partikula és a Sárospatakról előbb Gyulafehérvárra, majd ide menekült kollégium egyesüléséből keletkezett 1718-ban. Ekkor létesült a könyvtár is, 38 kötetel. Az elmúlt két és negyed évszázad alatt ez mintegy 40.000 kötetnyire gyűlt, s az átlagos iskolai könyvtárakat messze túlhaladó tudományos és muzeális anyagot képvisel. (Tudjuk, hogy ezen kívül még egy muzeális könyvtára van Marosvásárhelynek, a híres Teleki-théka. Ezt gr. Teleki Sámuel alapította a XVIII. századvégén, s a könyvanyag, amely a maga korában kétségkívül korszerű volt, azóta alig gyarapodott, s így bajosan lehetne a mai idők szellemi szükségleteinek megfelelő módon kiegészíteni. A könyvtár egyébként családi hitbizomány, amelyet bizonyos megkötésekkel használhat a közönség, de csak ott helyben.)

A kollégiumi könyvtár főbb értékei: 13 ősnymtatvány, 400 régi magyar könyv, közte mintegy 50 egyetlen példány. Ezen kívül több értékes, részben kiadatlan kézírata is van (Bolyainak néhány eddig ismeretlen munkája, stb.). A szépen képviselt háború előtti könyvanyagon kívül tekintélyes mennyiségű háború után megjelent magyar könyv is van. A Magyar Szemle könyvsorozatát például csaknem teljes egészében megtaláltuk. Megvan a „Hóman-Szekfü“ s az Akadémia újabb kiadványainak is nagyrésze. Valóban nem ok nélkül nevezik székely fővárosnak Marosvásárhelyt: akadt ember és került valahonnét fedezet is, s a könyvtárat sikerült úgy berendezni, hogy az csaknem teljesen megfelel a főváros szellemi színvonalának.

Nagyon szép, bár távolról sem ilyen gazdag a székelyudvarhelyi református kollégium könyvtára. Ez is ősi intézmény: a kollégiummal egyidő-ben, 1670-ben alapította gr. Bethlen János fejedelmi kancellár. Az iskola 1832-ben két-két éves jogi, teológiai és bölcsészeti tagozattal akadémivá bővül, majd az abszolutizmus idején ismét visszalép a középiskolák sorába. 1911-ben pompás új épületbe költözik, s itt is marad 1927-ig, amikor az államhatalom nyomása folytán felekezeti közötti megegyezéssel megszűnik, hogy a katolikus gimnáziumnak ezáltal meglegyen a törvény előírta számú növendéke. A kényszerű hallgatás után az idén újra megnyílt a kollégium első osztálya. . . Időközben református tanítónőképző költözött az épületbe, s ott is nagy becsben maradt az ősi kollégiumi könyvtár, 40.000 kötetnyi anyaga legnagyobb részben adomány. A beszerzésre itt, úgy látszik, nem lehetett akkora javadalmazás, mint Marosvásárhelyen, de azért itt is elég tekintélyes a háború utáni könyvanyag, bár ennek legnagyobb részét az Erdélyben megjelent könyvek teszik ki. Az anyaországi írók közül Móricz Zsigmond, Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső néhány munkáján kívül leginkább a protestáns vonatkozású munkákat találhatjuk meg.

A két ősi kollégiumnál kisebb, de modernebb a sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó-kollégium könyvtára. Ez 1867-ben alakult egy 1100 kötetes adományból, s azóta mintegy 13.000 műre, 24.000 kötetre szaporodott. A háború utáni anyagot főként az Akadémia két nagyobb adománya gyarapította, de ezen felül is igyekeztek anyagi képességeikhez mérten minden jelentős könyvet megszerezni. A Magyar Szemle könyvei csaknem mind megvannak, a „Hóman—Szekfü“, az Irodalmi ritkaságok, az Officina-könyvek, stb. A szépirodalomból Ady, Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Gárdonyi, Móra, Móricz, Zilahy jelentősebb munkáit jegyeztük fel.

A katolikus iskolák könyvtárai általában szegényesebbek. A Csíkszeredái főgimnáziumnak mintegy 8000 kötetnyi könyvtárából 150 kötet a háború utáni beszerzés, Székelyudvarhelyen 10.000 kötet a teljes könyvállomány, Marosvásárhelyen és Kézdivásárhelyen pedig alig 4000. Értékes régi könyvei csak az udvarhelyi gimnáziumnak vannak, itt őrzik egyébként az ú. n. Székelyudvarhelyi-kódexet is. Pedig mind a négy intézet nagy múltra tekinthet vissza: a Csíkszeredái főgimnázium a szomszédos Csíksomlyó XVII. századbeli ferences főgimnáziumának utódja (a muzeális értékű könyvanyag legnagyobb része ma is a Somlyói ferences klostrom birtokában van), a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumot is ezidőtájt alapította a jezsuitarend, a kézdi vásár helyi gimnáziumot 1696-ban az erdélyi római katolikus státus, a maros vásárhely it 1708-ban nyitották meg a jezsuiták. A marosvásárhelyi gimnázium könyvtárának alárendelt jelentősége van, hiszen mint láttuk, van a városban más könyvtár. Annál nagyobb a fontossága a másik három iskola könyvtárainak, amelyeket, mint említettük, már 1913-ban közönyvtárrá akartak fejleszteni. Remélhetőleg a közel jövőben folytatódik a nemes kezdeményezés.

Szép a régi könyvanyag a székelykeresztúri unitárius főgimnázium könyvtárában. Ez az intézettel egyidejűleg, 1793-ban alakult, s tekintélyes részben Jakab Elek és Berde Mózes adományából tevődött össze. Mai könyvvállománya 22.960 mű 30.000 kötetben. Ebből új beszerzés jóformán semmi.

Az egyetlen állami iskolában, Gyergyószentmiklóson a legsiralmasabb a helyzet. Itt háború utáni könyv egyáltalában nincs, a háború előtti könyvvállomány is mindössze 1684 kötet. Még ez sem teljes: Jókai műveiből 16, Mikszáthéból 10 kötet van csak, Arany, Petőfi, Vörösmarty hiányos, Madách, Csokonai nincs, a Millenáris magyar történelemnek csak hét kötete van meg, a Szalay—Baróti-ból csak az utolsó három.

Az iskolai könyvtárakban elsősorban a tudományos munkákat kerestük s a magyar irodalom remekíróit, akik nélkül a magyar nyelv és irodalom oktatása el sem képzelhető. Ezek, nagy általánosságban, a legutóbb említett kivételtől eltekintve, mindenütt meg is voltak. Modem szépirodalmi anyag is van néhol, de aránylag csekély számban. Újabb regényeket leginkább kaszinók gyűjtöttek, vagy ahol kaszinó nem volt, iparos és kereskedői olvasókörök. A kaszinó-könyvtárak között is első helyen Marosvásárhely áll. Az egyesület 350 tagja közül 200 rendszeres olvasó s évente 12.000—14.000 művet kölcsönöz ki. Nagyon tekintélyes számok ezek, ha meggondoljuk, hogy az iskolai könyvtárak forgalma átlagban évi 1000—1500 kötet körül mozog, s hogy pl. a marosvásárhelyi kaszinó egész könyvvállománya mindössze 2363 mű. Ez azonban csaknem teljes egészében modern anyag, a régi irodalomból csak azok a szerzők vannak képviselve, akiket ma is sűrűn olvasnak (Jókai, Mikszáth, Eötvös Károly stb.). Hasonló a helyzet Kézdivásárhelyen is, ahol ugyan nem oly népes az egyesület (150 tag, ebből 94 a rendszeres olvasó), az évi forgalom is csekélyebb, mindössze kb. 2000 kötet, viszont nagyobb maga a könyvtár, amely 2987 műből áll. Gazdag még a székelykeresztúri kaszinó „Orbán Balázs“-könyvtára (kb. 2000 kötet, 173 tag 4000 kötet évi forgalmat csinál), szegényesebb a sepsiszentgyörgyi, Csíkszeredái és a nyárádszeredai kaszinó könyvvállománya. Panaszt minden helyen hallani: nincs pénz, nehéz volt könyvhöz jutni. Ez kétségtelenül igaz is, de a három jól felszerelt kaszinókönyvtár egyszermind azt is mutatja, hogy ahol nagyobb az olvasási kedv, ahol jobb a szervezés, oda mégis csak eljut a magyar könyv cenzúra, határzár, tilalom ellenére.

A kaszinóknál kisebb jelentőségű kereskedői, iparos és pontosabban körül nem határolt polgári körök egyik-másika is egészen szép kulturális működést fejtett ki. Első helyen kell említeni ezek közt a székelyudvarhelyi Kereskedői Kört, amely az áldatlan viszonyok ellenére is beszerezte Móra, Móricz, Kosztolányi, Zülahy, Márai, Babits, Hunyadi néhány művét. Ide és a Polgári Önképző Egyletbe menekült az udvarhelyi intelligencia, amikor a magyar párt kaszinója föloszlott. Mindkét egyesületnek mintegy 1500 könyve van, túlnyomó részben szépirodalmi anyag, s évente átlagban 3000—4000 kötetnyi forgalmat csináltak. Szép még a kézdivásárhelyi Kereskedők Társulatának könyvtára, bár itt az újabb anyag túlnyomó részben idegen nyelvből fordított művekből áll. (Klasszikus regénytár, Gutenberg-kiadványok stb.)

A többi hasonló jellegű intézménynél elég szomorú az általános kép. A marosvásárhelyi Ipartestület, amely figyelemreméltó karitatív munkát végzett az elmúlt években, számszámra őrzi és forgatja a ponyvaregényeket. Különös elnézni, milyen féltő gonddal vigyáznak például Bettauer műveire. Ilyen jellegű, csak kevésbé látogatott a kézdivásárhelyi Vegyes Ipartestület könyvtára is. Valamivel különb a Csíkszeredái Kereskedői Kör könyvtára, csak igen kevesen használják. Még szomorúbb a helyzet a gyergyószentmiklósi Kereskedői Körben. Itt a teljes könyvvállomány a Révai Lexikon, a száz kötetes Jókai, s még vagy száz kötet — mind csak üveg alatt látható. A könyvszekrény kulcsa elveszett. A szászrégeni Magyar iparos-Olaszokörben is sok türelemre van szükség, amíg az ember könyvhöz juthat: a könyvtáros

csak nagy ügyel-bajjal tudja előkeríteni a kulcsokat, s a könyvszekrény elől egy kisebb szekrényt meg egy biliárdasztalt kell eltologatni. Ilyen gondosan van elbástyázva a magyar kultúra.

A gyergyószentmiklósi Ipartestületet néhány éve fölsozlatták, székházából kizavarták s csak most van újjáalakulóban. A könyvekből ami megmaradt, tövel-heggyel egy asztalra tornyozták.

Valóságos üdülés ezek után a Csíkszeredai ipartestület. Ezt is fölsozlatták néhány évvel ezelőtt, de a könyvtáros, Bedő Ákos szíjgyártó felesége, egy éjszaka kilopta a könyveket az egyesület volt helyiségéből, lakásán rejtegette, s onnét adogatta kölcsön megbízható embereknek. Nem is vesztett el innét, csak egy darab, az „Erdély aranykora“ (különös, véletlen szimbólum), egyébként még gyarapodott is a könyvtár. A közeli napokban fog újra visszakerülni eredeti helyére. Bedőék vendégszobája falán ott függ Munkácsy képe, a Magyarok bejövetelének színes másolata. Egy hívatlan vendég megkérdezte, mi az. „A gyulafehérvári gyűlés“ — volt a válasz. „Nem látják, mi van aláírva?“ „Ó kérem, nem tudunk mi olvasni!“

Pedig tudnak és szeretnek magyarul olvasni a derék Csíkszeredai iparosok, meg is becsülik a magyar könyvet. Tud és szeret olvasni ez a nép, s nem egészen az ő hibája, ha nem mindig a legjobb irodalom jutott el hozzá. A nyelv legalább magyar, ha a szellem nem is mindig az. De azért nem szabad lekicsinyelnünk a ponyvaregények olvasóit, mert legalább olvasnak... Nem kell ide különösebb nevelés, nagyobb erkölcsi nyomás, csak minél több, szellemében is magyar könyv: akkor néhány hónap alatt bekövetkezik a teljes szellemi és kulturális visszacsatolás is.

BENEDEK ANDRÁS

AZ 1848/49. ÉVI SZERB FELKELÉS

THIM JÓZSEF új kötete¹, ez az igen értékes és sok szempontból egyenesen hézagpótló mű a már korábban megjelent II. és III. kötettel együtt egy több mint 50 évre terjedő szorgos kutatómunka, lelkiismeretes forrástanulmányok eredménye és a hangyszorgalommal végzett anyaggyűjtés módszeres feldolgozása. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyarországi szerbség 1848/49-i felkelésének legalaposabb és leggazdagabban okmányolt ismertetése, amiről a számtalan magyarázó jegyzet mellett a nem kevesebb mint 72 lapnyi bibliográfia is tanúskodik, mely a tárgykörbe vágó és a szerző által többnyire fel is használt magyar, szerb, német, horvát, orosz, lengyel, cseh, francia, angol, latin, olasz és oláh nyelvű munkákat, értekezéseket és cikkeket sorolja fel.

A szerző mindvégig tárgyilagos és érvekkel kellően alátámasztott megállapításai szerint a hazai szerbség felkelése, legalább kezdetben, korántsem az osztrák udvar magyarellenes mesterkedéseinek és bujtogatásának következményeként jelentkezett, hanem a 48-as események és szabadságeszmék behatása alatt tört ki, amikor úgy látszott, hogy a Habsburg-birodalom népeinek megmozdulása: a március 13-án kitört első bécsi forradalom, a március 15-i pesti események, a csehek és tótok fészkelődése és mind hangosabb követelődzése és az olasz háború lehetővé fogják tenni a régi és már az 1790. évi temesvári kongresszuson határozatba foglalt szerb követelésnek: a Magyarország testéből kiszakított önálló szerb vajdaságnak megvalósítását. Ennek a szerb vajdaságnak a kivívása az első állomás lett volna

¹ Thim József: A magyarországi 1848/49-i szerb felkelés története. I. köt. A Magyar Tört. Társulat kiadása. 1940. 527 l.

ama távolabbi szerb nemzeti cél felé, mely Garasanin, a kis szerb fejedelem-ség belügyi főnökének már 1844-ben felállított programja értelmében az összes szerbek egyesítésére, sőt ezen túlmenően, az összes délszlávoknak szerb hegemonia alatt álló egységes délszláv állam létesítésére irányult. Ez a tulajdonképpeni cél adja meg egyúttal a magyarizációt annak az anyagi és katonai támogatásnak is, melyben a török fennhatóság alatt álló kis szerb fejedelemség a felkelést részesítette. Mikor aztán a bécsi forradalom bukásával és az olaszok custozzai veresége (1848 július 23—25) után a dinasztia és Ausztria helyzete jelentékenyen megszilárdult és az Ausztria felbomlásához fűzött reménykedések füstbe menvén, egyre valószínűbbé vált, hogy Ausztria most már talán a saját erejéből is képes lesz a magyar szabadságharc felszámolására, az eredetileg kitűzött cél mind a felkelés vezetői, élükön Rajacic „patriarchával“, mind pedig a belgrádi szerb kormánynál már csak arra szorítkozott, hogy a katonai határőrvidéket és a Szerémséget is magában foglaló Vajdaságnak mint a magyar kormánytól teljesen független és közvetlenül a bécsi császári udvarnak alárendelt koronataromány megalkotását kivívja, de még mindig azzal a hátsó gondolattal, hogy ez a Magyarországból kiharított koronataromány idővel, a viszonyok kedvező alakulása esetén, könnyebben egyesülhet majd az anyaországgal és a többi délszláv testvérekkel. „Midőn tehát Rajacié — írja Thin—a szerb kormánytól fegyveres segínyt kért, ez a támogatást csak azzal a cselvetésnek szánt feltétellel adta meg, ha a magyarországi szerb testvérek a Habsburg-dinasztiáért és a monarchia integritásáért harcolnak. Elfoglalván a követelt szerb vajdaság területét, Garasanin rákényszeríteni vélte a dinasztia, hogy a szerb vajdaságot a monarchia kebelén belül külön szerb nemzeti koronatarományak ismerje el és ezzel megtegye az első lépést a jövőbeli délszláv egyesülés felé.“

Rendkívül érdekes Tim fejtegetéseinek az a része, melyben kimutatja, hogy a „szerb vajdaságra“ támasztott követelésnek semmiféle történeti és közjogi, de még etnikai alapja sem volt. Azok az I. Lipót adta kiváltságok ugyanis, melyekre a szerbek minduntalan hivatkoztak, a vendégekül és menekültekként (hospites et exules) ideiglenesen befogadott és hazájukba mielőbb visszatelepítendő szerbeknek nyújtott kedvezmények és biztosítékok voltak, amelyek tehát nem szolgálhattak a szerb nemzeti vajdaság felállítására vonatkozó követelés jogcíméül. Tim ennek a megdönthetetlen tételnek az igazolására a többi közt az alábbi 4 forrásra hivatkozik: 1. Cemojevió III. Arzén patriarchának 1690 november 17-én kelt levelére, melyben a szerbeket „bemenekülteknek“ nevezte; 2. Tököly Szabásznak az 1790. évi temesvári szerb kongresszuson mondott beszédére, melyben kifejtette, hogy az I. Lipót adományozta kiváltságok a meghódítandó (balkáni) Szerbiára vonatkoztak; 3. Jirecek József, a szerbek és bolgárok kiváló történetírója, aki 1864-ben kimutatta, hogy az 1690. évi augusztus 21. kiváltságlevélben foglalt privilégiumokat nem a Magyarországon élő szerbeknek, hanem a volt szerb, albán törökországi alattvalóknak adták abban a feltevésben, hogy a császár a bemenekült szerbeket régi lakóhelyeikre — amint e területek elfoglalása befejeződik, „quo citius“ visszatelepíti! 4. Az 1791. évi magyar országgyűlés alkotta törvénycikk 27. §-ára, mely a magyarországi szerbeknek megadta a polgárjogot, de nem mint „nemzetnek“, és kiváltságaikat csak annyiban ismerte el, amennyiben azok nem ellenkeznek a magyar törvényekkel. S hogy népi szempontból sem volt alapja a szerb vajdaság létesítésére irányuló követelésnek, ezt a nyers számok bizonyítják, melyekre támaszkodva Tököly Szabász az 1790. évi szerb kongresszuson kimutatta, hogy egy Magyarországból kiszakítandó külön szerb vajdaság felállítását már azért is lehetetlennek tartja, mert lakosainak a szerbek csak egyharmadát teszik.

Hogy ez tényleg így volt, az kitűnik a többi közt báró Ambrózy Lajos udvari tanácsosnak Windischgrätz herceghez intézett jelentéséből is, melyben a rendelkezésére álló hivatalos adatok alapján megállapítja, hogy a Bánság (Bánát) lakosságának alig egy harmada szerb és ha mégis felállítanák a szerb vajdaságot, a kétharmad többségű nem szerb lakosság-nak a kisebbségben levő szerbség fennhatóságát kellene elfogadnia. Sőt 1848 december 15-i kijelentésében Ferenc József császár sem ígért a magyarországi szerbeknek önálló szerb koronatarományt, hanem szerb vajdaság címén csupán közigazgatási területet a nemzetiségek egyenjogúsága alapján, mely az ott élő nem szerb nemzetiségek fölötti szupremáciát kizárja, annál is inkább, mert a szerbek csak egyharmadát teszik e terület összlakosságának. A szerbek mértéktelen követeléseit még Medem bécsi orosz követ sem helyeselte, akihez Bogdanović, Rajačić megbízottja, 1849 február 5. és 17-én azzal a kérelemmel fordult, hogy Stadion osztrák belügyminiszterhez intézett beadványát támogassa. Az orosz követ azonban kijelentette, hogy véleménye szerint ott, ahol a lakosság fele szerb, megkaphatják a szerb nemzeti közigazgatást, de nem érti, hogyan követelhetnek a szerbek olyan területeket, ahol egy szerb lélek sincs. Azt sem tartotta helyesnek, hogy olyan nagy területet követeljenek, amelyen kétszer annyi az idegen elem, mint a szerb.

Ezeknek a Thim által felsorolt döntő erejű tényeknek és adatoknak a világánál szinte farsangi tréfa számba megy a Bogdanović által a Rajácié patriarcha küldötte adatok alapján 1849 február 15-én szerkesztett újabb beadványnak az az élénk képzelőtehetségre valló, de a történelmi igazsággal homlokegyenest ellenkező állítása, hogy a magyarországi szerbek nem mint menekültek, hanem mint nemzet államjelleggel, saját külön törvényekkel, független egyházi és katonai hatalommal vándoroltak be Magyarországra, külön vajdasági területre, történelmi okmányokkal nem volt igazolható, s ezért Rajácié patriarcha erre vonatkozólag előbb a karlócai, majd pedig a bécsi és pesti, illetve budai levéltárakban végeztetett beható kutatásokat, azonban minden eredmény nélkül.

Ezt a feltűnő hiányt aztán a loyaltási nyilatkozatok valóságos özönével igyekeztek pótolni s a dinasztia és az összmonarchia iránti feltétlen hűség szüntelen hangoztatásával iparkodtak a bécsi udvar jóindulatát kiérdemelni és követeléseik teljesítését biztosítani. Közben, a nagyobb hatás kedvéért, a fenyegetés fegyverének használatától sem idegenkedtek, így pl. Rajačić megfenyegette Hrabovsky péterváradai kormánybiztost, hogy ha a szerbek kiváltságait nem ismerik el, akkor — miután sem a felséges udvarnál, sem az osztrák kormánynál védelmet nem találnak, kénytelenek az oroszok, vagy a törökök karjaiba vetni magukat. De fenyegetőzött azzal is, hogy az olasz harctéren küzdő határőröket visszahívják, a szláv népek segítségét kérik, az olaszokkal szövetséget kötnek és Európára appellálnak. Később, Jelacic pákozdi súlyos veresége, az október 6-i második bécsi forradalom és a dinasztia menekülése után 1848 októberében újra orosz segítségért könyörög és a többi közt ezt írja Daniljevskij belgrádi orosz konzulnak: Jobb lenne a szerb fejedelemséghez hasonlóan török uralom alatt és orosz védelem mellett lenni, mint a magyar járom alatt. De már egy hónap múlva, november 20-án, Wessenberg osztrák miniszterelnökhöz intézett levelében kijelenti, hogy a Délvidéket a szerb kiváltságok alapján törvényes örökségnek tekinti és szent kötelességének tartja a trón és az össz-monarchia integritásának megvédelmezését. Ennek alapján kéri az 1848 május 13—15-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozatainak jóváhagyását. Amennyiben pedig ez a közeljövőben meg nem történik, úgy kénytelen lesz a szerb közvélemény nyomása alatt a magyarokkal békét kötni és velük szövetkezni.

Ebből az ijesztésnek szánt „békekötésből“ — mint tudjuk — nem lett semmi, ámbar magyar, de lengyel és olasz részről is több ízben tettek komoly kísérletet a szerb felkelés békés úton való leszerelésére. A békefeltételeket Kossuth Lajos 1849 május 21-én Perczelnek írt levelében így szabta meg: hatóságot és polgári hatalmat nem nyelv és nemzetiség, hanem közjog,

közös törvény és bizonyos területiség szerint lehet csak adni és gyakorolni. Hogy a szerbeknek vajdájuk legyen, ki minden magyarországi szerbnek főtisztviselője, az lehetetlenség. Nemzetiség szerint ugyanis bizonyos kivételes hatóság csak abban az esetben képzelhető, ha az illető nemzetiségnek kiszabott territórium van, már pedig szerb territórium a magyar államban nincsen. A szerb vajdaság és a szerb tartományi gyűlés tökéletes ábránd, mert Magyarországon Szerbia nincs ... A hajdankori vajda meg nem telepedett fegyveres népnek volt a vezére. A nemzetiségi béke megteremtésének csak a következő módja lehet: 1. közös jog, törvény és szabadság, nyelv- és valláskülönbőség nélkül; 2. a szerb nyelvnek használata nemcsak a magánéletben, hanem iskoláikban, egyházaikban és ha valamely községben többséget képeznek, a községi adminisztrációban is; 3. ha az esküdtszéket, a nyilvános és szóbeli eljárást bevezetik, mindenki azon a nyelven védelmezi magát, amelyen tud; 4. vallási és egyházi ügyeiket az összes felekezetek a kormány felügyelete alatt szabadon intézik; a görög nem egyesültek synodusokat tartanak, papjaik egyházi ügyeiket, matrikuláikat a maguk nyelvén vezetik j a népiskolákban a tanítás a nép nyelvén történik. Ami a határörvidéket illeti, a határörvidéki szervezetnek meg kell szűnnie. Szerbiával békében, barátságban akarunk élni, de tisztelje a népjogot. Mi nem fenyegetjük Szerbiát, sőt Öromest nyújtunk neki kezet, de ha ő erre fegyverrel felel, mi is fegyverrel válaszolunk.

Ennek a békeajánlatnak éppen úgy nem volt eredménye, mint az ezt nyomon követő lengyel és olasz részről megkísérelt békeközvetítésnek sem. A két álláspont között tátongó szakadékot akkor már nem lehetett áthidalni. A küzdelem tovább folyt, a magyar szabadságharc gyászos véget ért, de a szerbek sem érték el kitűzött céljukat: a külön szerb koronataromány felállítását. A várva várt jutalom elmaradt és a magyarországi szerbek mindössze csak közigazgatási területet kaptak szerb fennhatóság nélkül, de ezt a Bécsből adminisztrált és Vojvodinának nevezett területet is alig tíz esztendei tengődés után 1860-ban ismét visszacsatolták Magyarországhoz.

PROKOPY IMRE

THÁLIA SZÁMVETÉSE

GYULAI PÁL, színészetünk nagy tanítómestere, 1857-ben tanulmányt írt a Nemzeti Színház fennállásának huszadik évfordulójára és ennek a megállapításaiban és meglátásaiban csodálatos írásnak van egy passzusa, amin érdemes elgondolkozni, ha azt akarjuk, hogy színészetünk 150 éves múltja ne csak ünneplésre, de okulásra is szolgáljon. Nevezetesen, Gyulai azt mondja, hogy a magyar színjátszás kialakulásánál „nem a meglevő elemek ápolásáról és nemesítéséről volt szó, hanem egy merőben új és idegen valami átültetéséről. A színház nem belső szükségkép nyilatkozott, hanem mint abstractio s a nemzeti visszahatás egyik eszköze.”¹ Színház-tudósaink sok mindent összeírtak már színjátszásunk történetéről, de ennél világosabban még senki sem fejezte ki egyedülálló helyzetünket az európai színjátszásban.

Színház mindenütt a létezés értelmét kutató lendület páthoszából vagy az emberi fonákságon szívesen mulató jókedvből fakadt. Ez a kétágú, de egy gyökerű ösztönös törekvés nyer azután szervezett formát a vagyon, a hatalom birtokosainak segítségével: uralkodók, főurak, főpapok, városi közösségek

¹ Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Bpest. 1908. I. k. 236. I. „A Nemzeti Színház és drámairodalmunk.”

állottak a nép áhitatból és örömből összefonódó törekvése mellé. Az európai nagy nemzetek színjátszásának előkészítő, folyamata lezajlott kb. a XIII—XVII. század között, míg nálunk, előbb történelmi hányt-vetettségünk, később „koloniális függésnek“ nevezhető közjogi helyzetünk lehetetlenné tette az említett törekvések összefogását, kifformálását. Mikor azután, a XVIII. században, a felvilágosodás és haladás eszméinek lendülete nagyobb erővel fordította a magyarság figyelmét nyugat felé, ott első helyen látja a színházat az új eszmék szolgálatában.

A magyar reakció mindig ötletes volt: a „csepürágás nem magyarnak való“ című jól ismert mondással ideig-óráig még útjába állhatott a haladás új utat nyitó megnyilatkozásának. Még talán főuraink lelkiismeretét is megnyugtatta — ha ugyan kellett — amiért nem egy tönkrement közülök a bécsi színház istápolásában, vagy vagyonokat áldozott, hogy olasz, francia, német társulatokat láthasson vendégül magyarországi kastélyában! (Mennyivel szebb az orosz főurak és az egyetlen Justh Zsigmond példája, akik saját parasztjaikat neveltették, képeztették színésszé, énekessé ...) De sem főnemesaink nemtörődömsége, — tisztelet és el nem múló hála a kivételeknek, elsősorban: az erdélyi mágnásoknak — sem semmiféle álbüszkeség nem állhatta útját a leghatalmasabb ösztönzésnek: népünk önfenntartó erejének, II. József németesítő törekvéseire jelentkező nemzeti visszahatásnak.

Ez az erő indította útnak Kelemen Lászlókat. Hatalmas erő volt, de a színház ősforrásától idegen, ebből a szempontból mesterséges, politikai erő: együtt gyengül az időhöz kötött emberek erejével, együtt halványodik a kor problémáival. Első színészeink fellépését nem előzték meg rendszeres passió- vagy misztériumjátékok, kiváltva városok, vidékek passzív és aktív érdeklődését, megjelenésük nem volt folytatása az utcák és városok rendszeres, szervezett nevetésének sem. A magyar színház lett, úgyszólván a semmiből keletkezett, máról-holnapra, mert néhány buzgó, éles szemű hazafi meglátta benne a nevelő erőt, nemzetünk öntudatának nagy iskoláját, elmaradott nyelvünk pallérozásának felmérhetetlen lehetőségét.

Függő helyzetünk Ausztriához, állandó védekezésre kényszerülő nemzeti érzékenységünk üvegházat épített színjátszásunk mesterségesen áttelepített dísznövénye fölé.

Ebben az időben keletkezett az az anekdóta, hogy egy elkényeztetett vidéki színész, mikor nem tapsolták meg jelenete után, visszaszaladt a színpadra és elkiáltotta: „Éljen a haza!“ és amikor a közönség még erre sem tapsolt, előrerohant a sűgölyükig és karjait széttárva dörögte oda közönségének: „Éljen Kossuth Lajos!“ Erre azután ki is tört a taps ...

És amikor az első világháború fölborította közjogi helyzetünket: rombadöntötte az üvegházat is. A nagy összeomlás első pillanataiban előbb csak felködlött, később mindig szilárdabb formát öltött Gyulai idézett szavaiból eredő nagy kérdés: mit tettünk színészetünknek, ennek a mesterségesen idetelepített dísznövénynek kiültetése érdekében? Felhasználtuk-e a békeévek kényelmét, vagy Önállóságunk két évtizedét, hogy óvatos kézzel lebontsuk az üvegházat és a dísznövényt lassan, fokozatosan hozzászoktassuk a hazai talaj viszontagságaihoz? Más szóval: meggyökerezettünk-e színjátszásunkat a magyar nép lelkében?

Könnyű és szomorú a válasz: nem. A Voinovich Géza rendszeresítette „munkás-előadások“, Endre László kezdeményezése, a „Faluszínház“ minden nemes törekvésük mellett is csak a fővárosra, illetve Pest megyére korlátozódtak. De belső kapcsolatáról, a színház és munkásságunk, illetőleg parasztságunk között semmi esetre sem beszélhetünk. Ennek az állításnak szomorú bizonyítéka az a sokat hangoztatott panasz, hogy 150 éves múlt

után színpadjainkon alig-alig találunk hű képet parasztságunkról, akár színészetünk formai megnyilatkozását, — az alakításokat, a tájszólások megvalósítását — akár drámairodalmunk téma-kezelését tekintjük. Komoly munkás-drámairodalomról sem beszélhetünk.

A kérdésnek azonban nemcsak formális jelentősége van és nem szabad, hogy csak a népi probléma dívatja vesse fel, mert színészetünk szempontjából sorsdöntő tünettel állunk szemben; ugyanis színészetünk nemcsak parasztságunktól idegenedett el, de vidéki városaink színházi viszonyaiban is mutatkoznak a sorvadás tünetei. Hol van már az az idő, amikor a Nemzeti Színház művészi önérzetükben megsértett nagy színészei odadobták szerződésüket az ország első színházának, mert tudták, hogy vidéken mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben megfelelő kárpótlás vár rájuk! És hol van ma az a vidéki színész, aki visszautasítaná a pesti szerződést, mint ahogy pl. a „legjobb magyar Jágó“, Szakács Andor visszautasította Debrecen kedvéért, Dezséri Gyula és Szentgyörgyi István Kolozsvárért... Ma, ha a Színész-Akadémia végzett növendékének azt javasolná valaki, hogy ne fogadja el a pesti szerződést, menjen inkább vidékre, mert ott többet tanulhat, súlyos rosszakarattal vagy hozzánemértéssel gyanúsítaná mega tanácsadót. Tapasztalat bizonyítja, hogy nem sok eredménnyel jár a színészi küldetés hangoztatása, mert az élet reális szemlélete a vidéktől húzódozó fiatal színészeknek ad igazat.

A színházi konjunktúra utolsó évében, 1929—30-ban, csonka országunkban 77 színházjátszásra alkalmas helyiség volt¹ és ebből 59 vidéken. A 18 budapesti helyiség mindegyikében játszott társulat, míg a vidéki 59 helyiségben összesen csak 18 társulat talált kenyeret. Ez pedig azt jelenti, hogy Budapest egymillió lakosát ugyanannyi társulat szolgálta, mint amennyi a vidék hétszer annyi lakosának színházigényét elégítette ki. A „kielégítés“ közelebbi vizsgálata nem sok jóval biztat: az említett évben 11.780 előadást tartottak az országban és ebből 49.3% jutott Budapestre, tehát egy vidéki társulat — átlagban — 331.22 előadást vállalt, míg egy budapesti csak 322.66 előadást. Erről a jelentéktelennek látszó munkatöbbletről csak akkor kapunk helyes képet, ha meggondoljuk, hogy a vidéki társulatoknak az említett előadásokat négy, öt, esetleg tíz különböző városban kellett tartatni, a megállapodás, a letelepedés minden reménye nélkül... A nagyobb munkáért azonban jóval kevesebb jövedelemben részesül a vidéki színész: a jegy átlagos ára Pesten 3.58 P, vidéken 1.30 P volt. Az említett szezomban 754 művész működött az országban és ebből csak 300 volt vidéken; tehát: a jóval több munkán kevesebb, a majd háromszoros jövedelmen több színész osztozott.

A főváros javára így eltolódott színházi viszonyok következményei vidéken művészi tekintetben is károsak. Bármennyire lehetetlen is tárgyi-lagos számokban megrögzíteni színházi előadások értékkülönbségét, mégis rá kell mutatnunk egy körülményre, amely még azonos művészi és anyagi felkészültség mellett is a főváros javára billentené a mérleget. Minden színházi ember tudja, hogy az előadás előkészítésének, zavartalan lefolyásának és így művészi színvonalának is jelentős zálogai a rendező, az ügyelő, és a sugó. Ennek a három tényezőnek lendületén múlik minden társulat munkájának célszerű kihasználása és eredménye; elképzelhető, hogy milyen nagy a jelentőségük vidéki társulatoknál, ahol hetenként kénytelenek új darabot bemutatni, sőt, néha nem is egyet...

A vidéki helyzetet jellemzi ez a néhány adat: az 1929—30-as szezomban volt az országban

¹ A statisztikai adatok forrása: Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Stat. Közi. 85. k. 1. szám. Á. T. I. Kiszatlasz. Kiadja a M. Kir. Térképészeti Intézet. Bpest.

rendező: 52, ebből Budapesten: 30, egy pesti színháznál átlag: 1.66
 vidéken: 1.22,
 ügyelő: 45, ebből Budapesten: 26, egy pesti színháznál átlag: 1.44,
 vidéken: 1.05,
 sűgő: 44, ebből Budapesten: 25, egy pesti színháznál átlag: 1.38,
 vidéken: 1.05.

A számok igazi értékét akkor látjuk, ha meggondoljuk, hogy a vidéki rendező, majdnem kivétel nélkül, színész is és így az általa rendezett darabban szerepet, még pedig rendesen főszerepet is kénytelen vállalni. A kevés számú ügyelő és sűgő pedig azt jelenti, hogy az előadásoknak ez a két nélkülözhetetlen tényezője minden Isten áldott nap, vasárnap is 8—10 órát dolgozik és ha fárad, ha figyelme csökken, az előadás, a próba látja pótolhatatlan kárát.

De az eddig felsorolt és még bőven felsorolható adatok csak a fővárosi színházak javára történt egészségtelen eltolódást bizonyítják, csak a két színház típus közötti szakadékot mérik fel pontosan, esetleg még pontosabban; elméleti jelentőségű bizonyítékok, mert a valóságban a vidéki színházi közönség zöme előtt alig kerül gyakorlati összehasonlításra a sor a fővárosi színházak előadásaival. Sokkal súlyosabb a helyzet! A vidéki előadásoknak a mozikkal kell államok az összehasonlítást... Nos, a színház diadalmas versenytársának adatait vizsgálva érdekes eredményre bukkanunk: Európában egy mozgósínház átlagos látogatottsága 15.000 lélek; a nagy színházi kultúrával, múlttal rendelkező nemzetek — Angol-, Francia-, Német- és Olaszország — egyike sem éri el ezt az átlagot, a látogatottság lélekszáma náluk 9—12 ezer között mozog. Magyarországon ez a szám 21 ezere ugrik és még magasabb számmal szerepel Románia, Lengyelország, Bulgária és Jugoszlávia. Ez a tény valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a mozi iránt ott nyilvánul meg nagyobb érdeklődés, ahol a színház a nép nagy rétegeiben kevésbé vert gyökeret, ahol ez csak átültetett, „fordítás-művészet“ volt. Ez lehet az oka annak is, hogy a hangos filmre való átalakulás költséges versenyében, mi magyarok a hetedik helyet foglaljuk el Európában, megelőzve Francia-, Olasz- és európai Oroszországot is ...

A vidéki színház- és moziviszonyokra jellemző adat, hogy az önálló színházért nem régiben annyira harcoló Szegeden négy mozi volt (1934—35 ben), míg ugyanakkor az egyetlen szegedi társulatnak még két nyári állomásról is kellett gondoskodnia, hogy megélhessen; hasonló volt a helyzet Miskolcon: a társulatnak három nyári állomása, a városnak három mozgója volt. Korántsem hisszük azt, hogy ha minden városban megszűnnének a mozik, ezzel a színházi probléma is elintéződne. Itt csak arra akarunk nyomatékosan rámutatni, hogy a világháború vízváltója gyökerében forgatta fel színházi viszonyainkat és gyökeres átszervezést tett szükségessé. Ennek érdekében rá kell mutatnunk még arra, hogy az 1930-as népszámlálás adatai szerint Szeged lakóinak száma 135.071, társulatának létszáma: 54; Miskolc lakóinak száma 61.559, társulatának létszáma: 32, míg Kolozsvárnak 1910-ben 60.808 lakosa volt és egész éven át, minden nyári állomás nélkül tartotta el több mint hatvan tagú társulatát. (Mindenütt csak a művész- és karszemélyzetet számítottuk.) És a helyzeten semmit sem változtatott, hogy Kolozsváron is hamarosan négy mozi nyílt meg.

De bármilyen szomorú is mesterségesen átültetett színjátszásunk képe, vagy — a mi szempontunkból — a mozi diadalmas előretérése, óvakodnunk kell attól, hogy csüggedt beletörődéssel hangoztassuk a színház versenytársainak újszerűségét, olcsóságát, vagy hogy színházi életünk bajait csak ezzel magyarázzuk. Fel kell figyelnünk a színház halhatatlanságát bizonyító, az emberi lélek ösztönrétegeiből feltörő színházi vonatkozású jelenségekre is. Meg kell látnunk a műkedvelők

soha nem álmódott elszaporodását. Túlnőne e cikk szándékolt keretein, ha ezt a kérdést részletesebben tárgyalnánk, de meg kell említenünk, hogy az első műkedvelőtől, Thespistől kezdődően, a műkedvelők mindig akkor jelentkeztek nagyobb számmal, nagyobb lendülettel, amikor vagy korforduló előtt állott a történelem, — pl. a legkecsesebb haladók, a rokokó idején — vagy mikor magát a színjátszást kellett új úttal megajándékozni (gondoljunk csak a meiningeni hercegre vagy Antoinera, a szegény gázgyári hivatalnokra). Ma még csak feltevés lehet, de talán új utat nyitó feltevés, ha kutatjuk: műkedvelőink elszaporodásának lehet más oka is, mint az, hogy társadalmunk bizonyos rétegei nem juthatnak színházhoz. Mert az is megtörténhetik, hogy színjátszásunk, formailag vagy tartalmilag, nem nyújtja azt a kielégülést, amiért érdemes áldozatot hozni...

A kérdésre ma még nem felelhetünk, mert válaszuk — adatok hiányában — csak spekuláció lehetne és annak következtetéseiben mindig a szubjektív elem a döntő. A mi feladatunk csak az lehet, hogy idegenből átültetett színjátszásunk leghatalmasabb támaszának, a nemzeti visszahatásnak kihullását új pillérrel pótoljuk és hogy a versenytársak, mozi, rádió, műkedvelők hármastromgyűrűjéből kivezető utat keressünk színészetünknek.

„KEZDET BEN VALA A KÖZÖNSÉG!» — ez az ősrégi színházi mondás forrása volt már sok visszaélésnek, de egyben sok új és nemes törekvésnek is. Közönség nélkül nincs élő színház, még legbőkezűbb támogatás mellett sincs. És ezért a közönség kegyének keresése, kívánságainak, szellemének kutatása annyira hozzátartozik a színház életéhez, mint előadás előtt a függöny felhúzása. Hogy azután ez a keresés ízlésesen történik-e vagy sem, más kérdés, de annyi bizonyos, hogy ezen a téren sok megalkuvással kellett számolnunk a múltban és kell számolnunk a jövőben is. Nem hisszük, hogy bárki is elítélné színész-őseinket, amiért — Gyulai Pál szavaival: „sátort ütöttek az állatmutatók bódéi mellett s együtt hízelegtek a muzsikus cigánynyal. S ha mégsem volt miből fizetni az adósságot, ha kifogytak az utolsó-előtti és legeslegutolsó előadásokból is, megáldták a jó nagyságos úrfit vagy urat, ki valamelyik színészről szép szeméért segélyt nyújtott számukra, vagy jószágára vitette ki őket korhely pajtásokul, de akik ma is csak az úrmulattatás eszközeiben látják és keresik színészetünk létének biztosítását és cirkuszi bohózatokkal hajhásszák a közönség kegyét... azokra illenek Kőlcsey keserű szavai: „Haladás a matériában, de haladás a lélekben — semmi!“

A helyes utat — szerintünk — Shakespeare szavai mutatják, aki örök időkre meghatározta a színház rendeltetését: „föladata most és eleitől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek, hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnönképét és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát... Már pedig színészetünk külföldi vagy pesti tükröt tartott a múltban és tart ma is közönsége elé. Ezek a képek elszorakozhatott a vidéki ember, még irodalmi eseményeknek is tanúja lehetett, de a saját ábrázatát, erényét, hibáit, ugyan fel nem ismerhette bennük! így alakult át a színház játék színhelyévé, amelyből nem hiányzik, nem is hiányozhatik a játék alkotó eleme: a céltalanság, de amelyben hiába keressük a művészet alkotó elemét: az élményt.

A színházi élmény fogalmát meghatározni nehéz, talán lehetetlen. Mosolyos vagy könnyes válasz az a sokrétű emberi lélekben hullámozó problémákra ... vágykielés az, olyan rejtett vágyaké is, hogy a tömeg kollektív felelőtlenségében oldódhatnak csak... lázadás: a világrend tökéletlensége ellen ... alázatos hódolat: a világrend tökéletessége előtt... Valami különös mágiikus erő, az emberi közösség csodálatos misztériuma a színházi élmény. Megteremtője: a közönség és a színész szellemének harmóniája és minél bensőbb ez a harmónia, minél nagyobb a két tényező összeforrottsága, annál

inkább emelkedik a szórakozóhely fölé a színház, annál biztosabban kifejezője egy szellemi közösségnek. Éppen Budapest színházi múltjában találhatunk bizonyítékot állításunk igazolására: amikor Pesten még nem volt szükség olyan nagy kiterjedésű bérlet-propagandára, mint manapság, a Víg-, Magyar- és Nemzeti Színház körül akkor is kialakult, a jóformán csak maga választotta színházát látogató, törzsközönség. Vagyis: a bor is más Tokajban és más Badacsonyban vagy Soltvadkerten; a népművészet is más az Ormánságban és más Mezőkövesden vagy Kalotaszegen: színészilag sem lehet azonos az érdeklődési kör Szegeden vagy Sopronban, Szentesen vagy Budafokon. És ne tévesszen meg senkit, hogy akadnak nagy írók, nagy színészek, akiket egyforma lelkesedéssel fogadnak minden helyen, mert nem pirosbetűs ünnepekről beszélünk, hanem a színészet gyökérveréséről, a magyar vidék szellemi megnyilatkozásának hétköznapijairól. És ezen a ponton problémánk túlnő a színészet és a drámairodalom partikuláris jelentőségén: a színház — a maga változatos, szuggesztív és propagatív erejével — legalkalmasabb egy-egy szellemi központ megteremtésére, ha nemcsak szórakozóhely, hanem egy tájék sorskérdéseinek, fonáságainak tükörképévé tud emelkedni.

A magyarság szellemi életének tájékokra tagolódó, önálló megnyilatkozásáról már tud a történelem. Nemcsak a XVI. század dunántúli és felvidéki építészeti emlékeire gondolunk, vagy a XVII. század Erdélyének szellemi Önállóságára, hanem: 1779-ben, amikor Belezna generális házában megindul Bessenyei és hat társának mozgalma nyelvünk, szellemi fejlődésünk érdekében, akkor Kassa, Komárom, Sopron ad visszhangot a nemes törekvésre és Kazinczy Ferenc, Péczeli József, Kiss János még a XVIII. században megalakítják irodalmi köreiket az említett városokban. Buda és Pest még alig hogy felszabadult akkoriban a török uralom alól (1686), hogy azután a romhalmoz néhány száz települését újra megtizedelje a pestis és alig múlik el másfél század, Pest már szellemi központ, magához ragadva kezdeményezést, irányítást egyaránt. Ez a fejlődés csak mesterséges eszközökkel, minden erőt egy pontra irányító akarattal történhetett, hogy milyen eredménnyel: köztudomású. Ma, falu- és táj kutatás idején, könnyű meglátni a szellemi centralizációnak káros hatását, de szellemiségünk dicséretére elmondhatjuk, hogy a gondolat már több mint száz éve érik: Szemere Bertalan¹ és báró Kemény Zsigmond³ meglátása már régen valóra vált és talán Szekfü Gyula³ majd két évtizedes megállapítása is megérett a megvalósításra.

Kemény Zsigmond írónak és írókról írta jós szavait 1847-ben:

„Pest a szó magasabb értelmében capitulummá fog válni“ márpedig: „minden capitulum ignorálni szokta azon tehetségeket, mellyeket magához nem vont. A kivételek ritkák“ és „ez nagyon elkeserítő azokra nézt kiknek viszonyai nem engedik meg a fővárosban lakást, azonban tehetséget éreznek magukban...“

Kemény Zsigmond nem sejtette, hogy mélységes szakadékon is munkál a „minden capacitást Pestre kényszerítő“ lendület: a kiegyezés után hiába alakul meg a szegedi Dugonics-kör, a marosvásárhelyi Kemény-Zsigmond-Társaság, az aradi Kölcsey-Egyesület, a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság, a debreceni Csokonai-Kör, a kecskeméti Katona József-Kör és a nagyvárad Szigligeti-Társaság⁴ — támogatás híján nem tudták elérni sem a szellemi

¹ Szemere Bertalan: Utazás külföldön. II. kiad. Pest. 1845. I. k. 169. 1.

² Kemény Zsigmond levele Szász Károlyhoz. Irod. tört. Közl. 1938. 275. 1..

³ Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. III. kiadás. Bpest. 1934. 261. 1.

⁴ Hofhauer László: Vidéki társaságaink története a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. végéig. Budapest. 1930.

erők szélesebb körű, sem állandóbb jellegű megmozdulását. Rendszerint egy-egy város korlátozott, majdnem kasztrendszerbe zárt és maradt mozgalmi voltak. És csak nagyon kevés eredménnyel történt kísérlet (pl. Kecskeméten) a környék, a nép megmozdítására. Pedig, hogy mit jelent egy-egy tájék szellemi erőinek felrázása, megszervezése, azt megmutatta a megszállás keserű évei alatt önjereje utalt Erdély irodalmi és színházi életének fellendülése. Joggal mondotta már 1838-ban Szemere Bertalan:

A nemzetet nevelni s művelni kell, megyénként, mert így könnyebb s így szükséges, székvárosaik által, mert így lehető s így fogatos Pest már magában is megy, mint a meglőkött lapda ... Európában nincs ország, melynek alkotmány szellemével a központosítás annyira ellenkeznék, mint a mienkével, mi okbul mindenféle jelességnek, erőnek a fővárosba húzódását szomorú szemmel nézem, mert míg az összegyűlt erőben a messze előhaladt főváros bujálkodni fog, addig annak a megyékből lett elszívása ezeknek gyászoló hervadását s lankadását vonja maga után.

A vidék szellemi életének, tudományos, irodalmi, művész érdeklődésének, törekvéseinek megszervezése csak akkor történik egészséges alapon, ha erre országunk legrégebb kereteit, a magyarság szellemi és földrajzi tagozódásának legjobban megfelelő vármegyéket használjuk fel. Ezt a szervezetet még szent királyaink létesítették és bölcsességük bizonyítéka, hogy szétaraboltságunk idején a vármegyékben élt tovább nemzeti egységünk gondolata, a vármegyék voltak megvívhatatlan várai legeredetibb, legegényebb intézményünknek, alkotmányunknak is.

Egy-egy tájék szellemi képe csak az önálló vármegyei színház körül kristályosodhatik ki. Ez a színház-típus a székvárosban esetleg meglévő vagy létesülő irodalmi társasággal együtt arra kell törekedjék, hogy kapcsolatot létesítsen az egész megye lakosságával. Körülményekhez viszonyított részletkérdés, hogy ezt a kapcsolatot a székváros állandó társulatából kibocsátott színész-rajokkal, vagy a színházhoz szállított közönséggel oldja-e meg. Ez az elgondolás egyetlen várost sem foszt meg színház-fenntartó jogától, csak azt kívánja, hogy a társulat az illető vármegye területén gondoskodjék az ellátásához szükséges közönségről. Természetesen: ez a célkitűzés csak nagyszabású szervezés útján valósítható meg: egyaránt számolni kell az irodalmi társulatok életrehívásával és a megyék útépitésével, közlekedési viszonyaival, de színészetünk százötven éves múltjához csak az a törekvés méltó, amely céltudatos munka során megszünteti a vidéki színészet kezdetleges, mesterségesen csoportosított városok között talajtalan bolyongását és a színházat, talán a leghathatósabb eszközt használja fel a város és falu között tátongó szakadék áthidalásához.

NAGY ADORJÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A Balkánt Németország és a görög háború — Az afrikai helyzet — A török-bolgár szerződés — Eden ankarai tárgyalásai — A távolkeleti angol-amerikai együttműködés — Az ír kérdés és Amerika — A tengeralattjáró-háború—Hitler és Mussolini beszédei— A jugoszláv külügyminiszter Budapesten — Bulgária és a háromhatalmi egyezmény — A török és a jugoszláv kérdés tisztázása — Roosevelt erőfeszítései

A BALKÁN KÉRDÉSEI uralkodtak a most elmúlt külpolitikai időszakon. Mialatt Németország vezetői újra meg újra hangoztatták az Anglia elleni háború döntő jellegét, nem tévesztették el szemök elől a Balkánon játszódó fejleményeket. A görög-angol kapcsolat olyan jellegű, hogy Németországnak és Olaszországnak igen tekintetbe kell venniük a görög helyzetet: hiszen a görög-olasz háború megindultával, valamint a harctérnek az olasz Albániába való áttételével kedvező bázisok kínálkoztak görög, illetve albán területen Anglia tervei számára. Hogy az angol politika meg ne vethesse lábát a Balkánon, erre irányultak most a német külpolitika és hadviselés erőfeszítései. A német külpolitika és hadviselés ismételten hangoztatta: jól tudja, hogy Anglia Törökország, de még inkább Görögország irányában mire készülődik s bár több alkalommal kiemelte, hogy a görög-olasz háború a német-görög viszonyon mit sem változtatott, mégis mintha kiélező értelemben hatottak volna azok az egyre sűrűsödő jelentések, melyek szerint a görög szigeteken és partokon angol erők szállottak volna partra. A görög kormányzat több ízben megcáfolta ezeket a híreket, melyeket azonban Berlin később, mikor már a bolgár helyzet egészen megérett, teljes súllyal valószínűsített, hozzátevéen a bolgár-német kapcsolatok új alakulása után, hogy a német-görög viszony már korántsem olyan jó és kielégítő, mint azelőtt, amit német részről természetesen elsősorban az angol befolyásnak tulajdonítottak.

A görög-olasz háború ezalatt tovább tartott Albániában; nagy olasz offenzívák előkészületeiről hallott az európai közvélemény s március közepén maga Mussolini is részt vett ezekben az előkészületekben, megjelenvén személyesen az albán tűzvonalban. De a fasiszta diktátor személyes megjelenése a görög-albán-olasz fronton már egy későbbi fejlődés eredménye, még inkább előkészülete: abba az átmeneti stádiumba esik, mikor már a görög-német viszony megromlott. Egészen nyilvánvaló, hogy ezzel a látogatással az olasz állam- és hadvezetés a nagy balkáni német nyomás előestéjén mintegy dokumentálni akarta Itáliának a balkáni alakulásokban való tényleges részvételét, amiben különben az elsődleges szerep immár a német diplomáciáé, de még inkább az erős és nagy német hadseregé. Ez a hadsereg akkor, mikor e Szemlét zárjuk, ott áll a bolgár és török határokon; ott áll a görög-bolgár határsávon, mely elvágja Bulgáriát az Égei tengertől és mely területsáv Dedeagacs irányában a bolgár nemzeti aspirációk régi célja. Most valóban egyre többet hallunk róla, hogy Bulgária a tengelyhatalmak oldalán megvalósíthatja régi nemzeti törekvéseit. Nem kétséges, hogy a görög helyzet új szakaszához érkezik s Németország tényleges közbelépése egész közelinek látszik. Az angol diplomácia köreiből is számolnak ezzel a lehetőséggel s nyilvánvalóan ennek szólnak az angol diplomácia és hadvezetés nagy égei-tengeri előkészületei, melyek hatása alól sem Görögország, sem Törökország nem tudják kivonni magukat.

Február közepén azonban ezek a fejlemények még nem voltak előreláthatók. A balkáni német szándékokban mintha bizonyos nyugvás következett volna be. A tavaszodó idő előmozdította a német légi haderő akcióit az Anglia fölötti légi térben. Az időjárás kedvező jeleket mutat s az angolok maguk is számolnak az invázió lehetőségeivel. Ugyanekkor nézetünk szerint az angol diplomácia és hadvezetés egyáltalában nem ellenzi, hogy a Balkánon

a feszültség tovább éleződjék, hiszen ezzel szerintük a szigetország felől bizonyos német erők elvonhatók s hogy Anglia tudatosan készül a balkáni helyzet elmérgesedésére, ez abból is látható, hogy mind erősebb előkészületeivel és diplomáciai akcióival mintha nemhogy megelőzni törekednének a németek erre irányuló szándékait, hanem egyenesen kihívják a német előretörést és a front szétterülését a közelkelet felé. Ugyanekkor az afrikai angol offenzívában egyelőre szünet állott be Tripolisz környékén. Annál nagyobb erőt fejtenek ki az angolok délről Abesszíniában és Brit-Szomália olasz kézre jutott területén. Itt a Délafrikai Unió csapatai működnek, míg Tripoliszban az ausztráliaiak, akiknek már módjuk volt megütközniük az itt is megjelent német páncélos erőkkel. Nyilvánvaló, hogy az angolok a balkáni helyzet kiéleződéséig Itália felé kész helyzeteket szeretnének teremteni az afrikai mögöttes területeken, hogy annál nagyobb energiával láthassák el a Szezi csatorna védelmét.

A balkáni helyzet enyhülésére vallott, hogy Törökország és Bulgária saját kezdeményezésükből barátsági és meg nem támadási nyilatkozatot váltottak. A bolgár és a török államférfiak joggal várták ettől a balkáni helyzet enyhülését. A német külpolitika szócsövei a szerződéssel kapcsolatban azt hangoztatták, hogy általa úgy Bulgáriából, mint Törökországból kiküszöbölték az angol befolyást. Angol részről pedig úgy értelmezték a szerződést, hogy Bulgária felől nem jöhet támadás Törökország irányában. Sőt voltak olyan optimista hangok is, melyek szerint a két balkáni állam immár közös erővel áll ellen minden háborús törekvésnek és békezavarásnak a Balkánon. A Szovjetunió hasonlóképp szívesen látta ezt a szerződést, mert hiszen számára eléggé fontosnak látszott, hogy a Balkán ne váljék ettől a területtől idegen hatalmak hadi és politikai bázisává. Voltak olyan nézetek is, melyek szerint ebben a barátsági szerződésben jelentős része lett volna a Szovjetunió diplomáciájának, mely távol akarta tartani az európai feszültséget a Balkántól.

A bolgár-török baráti nyilatkozattal egyidőben Papén ankarai német nagykövet fontos tárgyalásokat folytatott Törökország vezető államférfiaival a helyzet tisztázása végett. Papén egyébként maga részéről sietett ünnepelni a bolgár-török megegyezést s a német felfogás osztozott abban a bizakodásban, hogy e gesztussal Törökország bizonyos mértékig eltávolodik az angol arcvonaltól, vagy legalább is, hogy Törökország most már nem áll feltétlenül Anglia oldalára. Ugyanekkor azonban már előkészítés alatt volt Eden angol külügyminiszter és Dili angol vezérkari főnök törökországi látogatása. Eden és kísérete előbb az egyiptomi angol erőket látogatta meg, majd a közelkeleti és kelet-földközítengeri helyzetről tájékozódott. Ezután ment Ankarába, ahol éppen a német-bolgár viszony új alakulásának előestéjén részletesen megbeszélte Törökország vezetőivel a balkáni és közelkeleti helyzet alakulását. Német részről igen nagy fontosságot tulajdonítottak mindig Eden utazásainak; az angol külügyminiszter ismételt közelkeleti tárgyalásaiban, a helyzet elmérgesedésének jelét látják. Törökország részéről újlag hangoztatták az ország békeakarátát; ugyanekkor azonban több ízben hangoztak el nyilatkozatok arról, mennyire közös Törökország és Nagy-Britannia politikája; ugyanebből a nézőpontból Törökország részéről igen nagy figyelemmel kísérik a görög háborús helyzet alakulását.

Az angol politika azonban nemcsak a közelkeleten tesz nagy erőfeszítéseket. Az Atlanti Óceánon és a távolkeleten hasonlóképpen megakadályozni igyekszik a német szándékokat, melyek át akarják vágni a Brit-Birodalom fő ütőereit. A távolkeleten egészen nyilvánvaló az angol-amerikai együttműködés. A csendesóceáni angol domíniumok, élükön Ausztráliával, ma már elsősorban Amerikára támaszkodnak Japán ellen. Kézenfekvő az a feltetelezés, amely szerint Amerika és Anglia együttműködnek, ha a távolkeleten-

fegyveres konfliktusra kerül sor. Ezért kell igen nagy jelentőségűnek tartanunk azt az egyre szorosabbá váló diplomáciai, sőt — mondhatjuk bátran — hadászati kapcsolatot, amelyben a tengelyhatalmak Japánnal állanak. Japán mostanában mindent elkövetett távolkeleti pozíciójának emelésére. A Francia-Indokína és Sziám, vagy mint újabban nevezik, Tai-föld közti béketárgyalások Japán vezetése alatt folytak s Japán ilymódon Sziámban, sőt Francia-Indokínában is igyekszik lábát megvetni. Ez azért fontos körülmény, mert így Japán igen közel kerül a közös angol-amerikai bázissá emelkedő Singapore-hoz. Az angolok és amerikaiak tudják is ezt s minden lehető eszközzel hatalmas bázissá építik ki az Indiai Óceán és a Csendes Óceán angolszász, illetve fehér birtoklásának e szögletkövét. A nagy amerikai és angol csendes-óceáni előkészületekkel szemben Japán is a tengelyhatalmakra támaszkodik. A tengelyhatalmak nyilván azt várják Japántól, hogy előretörésével gyöngíti a csendesóceáni angolszász helyzetet; Japán meg az európai viszonyok alakulásától és az új Európa kiépülésétől azt reméli, hogy a távolkeleten meggyengül az angolszászok, illetve a fehér ember túlhatalma. Ilyen auspíciuk között indul európai útjára Matsuoka japán külügyminiszter március közepén; ez a nagyjelentőségűnek jelzett látogatás nyilvánvalóan csak megszilárdítja Japán és a tengely-hatalmak kapcsolatait. Abban a pillanatban, mikor Amerika már egész nyíltan Anglia oldalán áll, ez a Berlinben és Rómában történő japáni látogatás nem lehet közömbös Anglia és Amerika számára diplomáciailag és hadászatiilag. Nyilvánvaló, hogy a tengelyhatalmakkal szövetséges Japán részéről minden Európa felé irányuló amerikai hatalmi akciót majd erélyesebb japáni lépés követ; a háború így hullámszik tovább a távolkelet felé.

Az európai, illetve az atlantióceáni helyzetben is szemmel látható az angol-amerikai diplomáciai együttműködés. Amerikát nem hagyhatja közömbösen az Atlanti óceánon egyre nagyobb arányokban kifejlődő tengeri háború, melynek hatásai már ott érezhetők az amerikai vizeken is. Amerikát idegesítik azok a német tengeralattjáró-akciók, melyeknek célja, hogy Angliát a külvilágtól és utánpótlási lehetőségeitől elvágták.

Az atlantióceáni háborúval kapcsolatban Németországban nagy figyelmet szenteltek az ír kérdésnek. Az első világháború alatt történt német-ír együttműködési kísérletek, partraszállási gondolatok emléke ír vonatkozásban ma sem halványodott el egészen. A német sajtó és film lelkesen dicsőíti az írek angolelleses küzdelmeit. Angliában egy ideig erősen élt az aggodalom, hogy Németország valami módon megkísérli a partraszállást Írországon. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy az írek semmiképpen sem voltak hajlandók beleegyezni abba, hogy Anglia háborús és tengeri támaszpontokul használja fel az ír kikötőket. Figyelmen kívül hagyták az angol célzásokat, melyek ennek az engedménynek fejében kilátásba helyezték Ulster jövőendő egyesítését Írországgal, tudvalévőleg az északírországi, ulsteri protestánsok, Cromwell egykori telepeseinek leszármazottai az ír szabadállam felállításakor hevesen tiltakoztak beolvasztásuk ellen, sőt soká minden ír nacionalizmus leghevesebb ellenfelei, az angol imperializmus legerősebb támaszai voltak. Németország részéről kiemelik, hogy az ír kérdés alakulása mennyire nem közömbös a német politika előtt; ugyanakkor De Valera politikája állandóan emlékeztet Ulster elszakítására. Az ír probléma azért is fontos, mert az ír partok birtokában Anglia sikeresebben védekezhethet az Atlanti-óceán biztonságát veszélyeztető német tengeralattjáró-veszedelem ellen. Az írek ellenzésére az angol politika egy ideig kénytelen volt a kérdést pihentetni. Most azonban az amerikai diplomácia siet Anglia segítségére. Tudvalévő, hogy Amerika és az írek közt a kölcsönös rokonszenv mély és őszinte. Az ír szabadság mindig az amerikai közvéle-

mény szívügye volt. A ma Amerikában nem közönséges szerepet játszó katolikus társadalom igen nagymértékben ír eredetű. Ilymódon Amerika közvéleménye és politikája biztosabban nyúlhat a kényes kérdéshez, mint az angol kormány. Roosevelt elnök ismételt gondolt arra, hogy Írországot az Angliának szóló amerikai szállítmányok lerakódó helyévé változtatják át. Erre viszont fenyegetően válaszolt a német hadviselés. Most, úgy látszik, a kérdés döntő stádiumba érkezett. Amerika kormánya hozzálátott az ír probléma elintézéséhez s ez a készség egyidős a Roosevelt-féle felhatalmazási törvény keresztülvitelével. Az ír kormányhoz ismételt érkeztek amerikai javaslatok e tárgyban s az ír hadügyminiszter Amerikába érkezett, hogy személyesen tárgyalja meg az amerikai kormányzattal a fennförgő kérdéseket. Az amerikai szállítások érdekében történik mindez, mert hiszen e szállítások sorsára nem lehet közömbös Írország helyzete. Sőt még arról is szó volt, hogy Anglia segítségének érdekében Írország valamilyen burkolt formában Amerika pártfogását kapja biztosítékul.

A tengeri, illetve a tengeralattjáró-háború ügye, mint látható, nem közömbös kérdése a szembenálló felek hadviselésének. Anglia mindent elkövet, hogy a mai nehéz viszonyok között is fokozza hajóállományát, amiben az amerikai átengedések is igen sokat segítettek. A német és olasz hadvezetőség pedig szükségesnek látta, hogy a vezető német és olasz admirálisok személyesen beszéljék meg a földközi tengeri fejleményekkel kapcsolatban is, a tengeri háború összes kérdéseit, melyekkel természetesen összefügg a német légiflotta jelentős közreműködése, Itáliának nyújtott segítsége a földközi tengeri légi térben. A tengeri háborúval volt kapcsolatos Hitler február 24-én Münchenben tartott nagy beszéde, melyben bejelentette a tengeralattjáró-háborút és utalt arra is, hogy ez a háború teljes méreteiben márciusban vagy áprilisban bontakozik ki teljesen. Elutasított mindennemű kívülről jövő beavatkozást Európa dolgaiba, aminthogy ő sem beszél bele más dolgába. Kialátásba helyezte, hogy egész Európát mozgósítani fogja nagy céljai érdekében és kifejtette, hogy bárhová mennek is az angolok, a német erő mindenütt utánuk megy. Ugyancsak ekkor nyilatkozott Mussolini is feketeingesei előtt. Azzal az őszinteséggel, mely az olasz sajtó szerint a fasiszmust jellemzi, beszélt Mussolini az olasz hadihelyzetről; méltatta az olasz erőfeszítéseket és ismertette a felmorzsolódott tizedik olasz hadsereg líbiai küzdelmeit. Az igazság és az őszinteség jegyében beszélt a fasiszta diktátor nemzetéhez, mely a fasiszta sajtó szerint hálás is ezért az őszinteségért. Kijelentette, hogy a győzelem nyilvánvalóan már a tengely kezében van s megnyugtatóan említett! híveinek, hogy a politikai és katonai vezetés egysége ott van a Führer biztos kezeiben, hogy Németország még távolról sem érkezett el a katonai és emberi erőikifejtés végső határaihoz, akárcsak Olaszország sem és hogy e pillanatokban Olaszországnak mintegy kétmillió embere áll fegyverben, de egy éven belül ezt a számot négymillióra emelheti az olasz vezetés. Arról is megemlékezett, hogy Németország ma nem áll elszigetelt helyzetben, mint az első világháború alatt, hiszen a tengelyhatalmak számíthatnak Japán szövetségére, de Oroszország alapvető érdekei is azt tanácsolják, hogy a tengelyhatalmakkal harmonikus politikát folytasson. Külön kifejtette a Nagy-Britanniára nehezedő ostromzár jelentőségét s az USA-ból érkező segély bizonytalanságát. Nevetségesnek mondta továbbá Mussolini az Olaszország összeomlására irányuló számítást, ellenben biztosra veszi Anglia vereségét, amely kapcsolatos az Anglia uralma alatt élő népek függetlenségi törekvéseivel. A fasiszta forradalomnak igen nagy szerepe lesz az új világban a szociális kérdés rendezésénél. Egyben pedig arról is szólt, hogy Olaszország hősi harca Angia ellen büszkeséggel kell hogy eltöltse az összes olaszokat.

Olaszország és Németország politikája azonban e távoli összefüggések figyelése és munkálása között sem hagyta figyelmen kívül a balkáni helyzet alakulását, hol február végére az ellentétek látszólag megnyugodtak és azt lehetett várni, hogy a balkáni népek egymásratalálása, kölcsönös érdekeik felismerése és méltánylása, valamint a belső erők összefogása révén a feszültségek után mégis csak béke következik. Kedvező jelnek vette mindenki Cincár-Markovics jugoszláv külügyminiszter február végső napjaira eső budapesti látogatását. E látogatás néhai gróf Csáky István magyar külügyminiszter belgrádi útjának viszonzása volt s a kölcsönös magyar-jugoszláv rokonszenvi érzelmek kicserélése mellett a két nép és állam közti örökbarátsági egyezmény véglegesítése szerepelt tárgyaként. Ugyanekkor azonban a Balkán szögletében újra viharfelhők gyülekeztek. Mialatt Jugoszlávia óvatos politikája az ellentétek megszüntetésén munkálkodott, az alatt Bulgáriában a politikai helyzet újra kiélesedett. Az angol-bolgár viszony rosszra vált és az angol követségnek Bulgáriából való távozását emlegették. Az angol diplomácia ekkor már, úgy tetszik, mintha tudomást szerzett volna azokról a kölcsönös baráti és diplomáciai, sőt hadászati közeledésekről, ahogy az amúgy is mindig rokonszenvező német és bolgár politika munkálkodott a balkáni helyzetnek a tengelyhatalmaknak megfelelő kialakításában. Hírek keltek szárnyra, melyek szerint a német hadsereg pontonokat készít a Dunán át a bolgár partok felé. Ezeket a híreszteléseket hamarosan megcáfolták és különösen illetékes német tényezők tiltakoztak ellenük. Nyugatról már olyan feltételezések is jutottak nyilvánosságra, melyek elmondották, hogy a német csapatok román területről egyes helyeken már át is mentek bolgár területre. Ugyanekkor a bolgár belpolitikai életben is figyelemreméltó változások történtek. Filow kormánya igyekezett a közéletből kiküszöbölni mindazokat az elemeket, melyek zavaróan hathattak volna a német-bolgár kapcsolatok új alakulására. A nyugati irányzatú ellenzék vezetői éppen úgy kiküszöböltettek, mint a szélső baloldaliak, akik egészen másutt látják a bolgár nép üdvét. Az ellenzék vezeterei hasztalanul kerestek kapcsolatot a bolgár királlyal; német részről szükségesnek tartották megjegyezni, hogy ezek a tényezők önmagukon kívül senkit sem képviselnek és a bolgár nép teljes egyöntetűséggel kívánja az új tengelybarát politikát, mely majd meghozza a bolgár nemzeti vágyak teljesülését. Hozzá kell ehhez még tennünk, hogy éppen ez volt az az időpont, mikor Eden angol külügyminiszter és Dili vezérkari főnök javában folytatták ankarai tárgyalásaikat. Ekkorra már megmutatkozott a bolgár politika új fordulatán, hogy a nemrég megkötött bolgár-török szerződésen az idő a hatalmi helyzet nyomására rendkívül gyorsan túlhaladt és a Balkán szinte teljes egészében német befolyás és vezetés alá kerül, ami természetes következménye annak, hogy viszont Görögországot harcában a görög politika és a görög támaszpontok iránt mindig annyira érdeklő Anglia támogatja.

Ilyen előzmények után következett el a balkáni helyzet átcsoportosítása a tengelyhatalmak messzire tekintő szempontjai szerint. Az angol diplomáciai személyzet a balkáni politikában akkora szerepet játszó Rendeli követ vezetésével a kész helyzet beálltával elhagyta Bulgáriát. Véle távoztak mindazon államok követei, melyek német megszállás alatt állanak. Isztambulban az angol követség szállásán a követ podgyása váratlanul felrobbant és súlyos emberáldozatokat követelt. Az olasz sajtó azt írta az esettel kapcsolatban, hogy az tulajdonképpen nem más, mint az angolok tendenciózus hírverése és egyébként is jellemző tünete annak, világszerte mint kíséri vér és pusztulás az angol diplomaták útját. A német közlés pedig erőlyesen tiltakozott a véres eset nyomán azok ellen a tendenciózus angol híresztelések ellen, mintha a véres esethez a németeknek bármi közük is lett volna.

Mindezek a fejlemények azonban csak következményei voltak a március elején bekövetkezett balkáni alakulásnak. A német politikanak a balkáni helyzet tengely-irányban történő tisztázására irányuló törekvései sikerrel jártak s most már sikerült kiszorítani az angol befolyást Bulgáriából is. A Szovjetunió közben kétségtelen jeleit adta a bolgár helyzet iránti fokozott érdeklődésének, melyet nem az első ízben tanúsított Bulgária iránt. A bécsi Belvedere palota, ahol a délkelet-európai német politikanak annyi fontos ténye zajlott le, újabb jelentős történelmi esemény színtere volt. Március 1-én itt történt Bulgária csatlakozása a hármasegyezményhez. A német és olasz külpolitika vezetői, a tengelyhatalmak sajtója kellő méreteiben méltatták ezt a fordulatot. Ugyanakkor, amikor az egyezményhez való csatlakozást Bulgária megbízottai aláírták, a német haderők is átlépték a Dunát és elfoglalták az országban kijelölt támaszpontjait, végig az ország belsejében, a török és a görög határ mentén. Német híradások szerint Bulgária e lépéstől nemzeti aspirációi teljesedését várja és a lakosság mindenütt óriási lelkesedéssel fogadta a technika minden vívmányával felszerelt német hadsereg előrenyomulását. A következő német felvilágosítás erős és nyugodt hangnemben utalt Németország balkáni érdekeire és szempontjaira, melyekben, úgymond, nem tűrhet semminemű korlátozást. Ugyanekkor a Szovjetunió bizonyos aggodalommal látta e helyzettel kapcsolatosan a Dardanellák kérdésének kiéleződését is: a török kormány elzárta a tengerszorosokat s megszigorította a török partvidékek és vizek ellenőrzését. A Szovjetunió ugyanekkor arra is megengedett némely utalásokat, hogy a bolgár fordulat következtében nem érintené éppenséggel közömbösen, ha a feketetengeri vizeken angol hadihajók jelennének meg. A német hadvezetés sem hagyta ki ezeket a feltételezéseket számításaiából. Antonescu tábornokot, a román állam miniszterelnökét és konduktorát Bécsbe kérte Göring tábornagy és véle részletesen megbeszélte nyilvánvalóan azokat a változásokat, melyek általa következtek be, hogy Románia mellett Bulgáriában is megjelent a német hadsereg. Anglia ugyanis Romániát is, Bulgáriát pedig mostantól kezdve úgy tekinti, mint német megszállás alatt álló államokat, melyek elvesztették függetlenségüket; angol részről arra is engedtek utalásokat, hogy sor kerülhet Bulgária, vagy Románia légi megtámadására. Ez ellen úgy Bulgáriában, mint Romániában máris megtette a szükséges előkészületeket a német hadsereg.

A német haderők megjelenése Bulgáriában nem érintette közömbösen Törökországot, mely az angol politikával közeli kapcsolatban áll, bár ugyanekkor Papén nagykövet rendkívül tapintatos és minden eshetőségre kész diplomáciája mindent elkövetett, hogy a török politikát meggyőzze Németország őszinte szándékairól. Nem tudjuk, milyen fogadásra találtak Papén fejtegetései a török államférfiaknál, akik egész Európa példáján meggyőződhetnek a német politika szempontjairól, tény azonban, hogy Törökországban megfelelő nyugalommal fogadták a németek balkáni előrehaladását. Hitler vezér és kancellár személyes üzenetét Izmet İnönü elnökhöz külön futár vitte és a török minisztertanács hosszasan foglalkozott az üzenet jelentőségével és a reá adandó válasszal. Hírek szerint Hitler itt messzemenően biztosította a török államférfiakat békés és őszinte szándékairól; arról is beszéltek, hogy az üzenet a német politikai vonalra való átállásért messzemenő gazdasági előnyöket kínált Törökországnak. Azóta már meg is érkezett Berlinbe a török elnök válasza. Mit tartalmaz és milyen formában, azt majd elmondják a közeli balkáni fejlemények és a bolgár-török-görög-német viszonylatok közeli alakulásai. Németország a görögországi partraszállások miatt többé már nem közömbös Görögország iránt, igen figyelemre érdemes, milyen

álláspontra helyezkedik majd Törökország a görög kérdés közeli fejleményeivel szemben.

A balkáni helyzet alakulása egy másik államot is közelről érintett: Jugoszláviát, mely nagy körütekintéssel iparkodott az utóbbi időben kiépiteni békés kapcsolatait. A német és olasz politika hangoztatta is Jugoszlávia loyaltását az új európai renddel szemben. Azonban nem titok az sem a német és olasz politika előtt, hogy az amerikai diplomácia és Roosevelt elnök személyes környezete a balkáni helyzet mostani változásainak idején milyen befolyásokat iparkodott érvényesíteni Belgrádban, ahol különben azóta állandóan tanácskoznak a német-jugoszláv együttműködés új formáiról. Szemlénk zártakor e tárgyalások eredményét még nem ismerjük; a jugoszláv vezető államférfiak berlini látogatása sem történt meg, amiről pedig számos hírt olvashattunk; de annyi bizonyos, hogy Jugoszlávia, miután környezetében kész helyzetekkel kell számolnia, megtalálja majd a béke és az érdekei által diktált megoldást; béke és semlegesség — ezek a jugoszláv politika ma hangoztatott jelszava. Nem kétséges, hogy a jugoszláv viszonylatok a balkáni kérdés újabb fejleményeinek magvát rejtik magukban.

A keletközépeurópai, eddig aránylag békés területek felé is így gyűrűznek szüntelen a háború hullámai. Ezeknek a hatásoknak a jele, hogy Amerikában zárolták a magyar követeléseket. Ez a március közepén történt intézkedés a magyar kormány részéről megfelelő nyilatkozatot váltott ki, mivel az amerikai indokolás szerint Magyarország német kapcsolatai révén elvesztette független elhatározó képességét. Ez a fejlemény azonban csak egy részlete annak az akciónak, ahogy Roosevelt Amerikája szemben áll azzal az Európával, melyet Hitler teremtett, akít a kétéves fennállását ünneplő szlovák állam miniszterelnöke, Tuka Béla úgy jellemzett, hogy ma nemcsak egész Európa, de az emberiség vezére. Roosevelt Amerikájában ezalatt hosszas vita után és az ellenzék által javasolt korlátozó rendelkezések mellőzésével megvalósult a hadianyagkölcsonzési törvény s ennek nyomán mintegy hatszázmillió dollár értékű hadianyagot küldenek máris Amerikából Angliába. Az amerikai képviselőház 317: 71 arányban fogadta el a törvényjavaslatot, melyet az elnök azonnal aláírt. A hadianyaggal megrakott hajók pedig az aláírás után azonnal elindultak a brit kikötők felé; ezzel egyidejűleg újabb hetvenöt torpedórombolót ad át Angliának Amerika. Amerikában különben egyre inkább növekszik a németellenes háborús hangulat és német tényezők erről máris úgy nyilatkoztak, hogy Amerikát többé aligha lehet nem hadban álló országnak tekinteni, Angliának adott segítsége annyira túlmegy a határokon. Roosevelt elnök, valamint Hitler legújabb beszédei szinte végleg elvágják a megoldás békés lehetőségeit, ahogy olasz részről is nevelésesnek bélyegezték már előbb azokat a híreszteléseket, melyek szerint görög-olasz béke készülne; ugyanígy elutasították német oldalról azokat az utalásokat, melyek arról beszéltek, hogy a tengely hatalmai valamiféle békeajánlatokat tettek volna Angliában Japán közvetítésével. Anglia és Amerika együttműködése ebben a helyzetben Európában is, a távolkeleten is egyre szorosabbá válik s ennek szimbóluma volt az is, hogy miként Roosevelt személyesen ment elébe a viharzó tengeren Lord Halifax új angol nagykövetnek, úgy fogadta a bombázott London egyik pályaudvarán VI. György angol király is személyesen Winantot, Roosevelt Amerikájának nagykövetét. Szemlénk zártakor érkezett a hír arról a lakomáról, melyen az angol kormány ünnepelte az új amerikai nagykövetet; Churchill az angol nép, a Brit-Birodalom háláját küldte Roosevelt felé, Winant pedig a demokrácia, a humanitás, a béke és a keresztény elvek megvalósítása mellett beszélt.

GOGOLÁK LAJOS